

Etnik azlıqların hüquqları ilə bağlı beynəlxalq
standartların icmalı

**Etnik azlıqların hüquqları ilə bağlı
beynəlxalq standartların icmalı**
Dərslik

İnsan Hüquqları Tədrisi və Monitorinqi Agentliyi (EMC)

2019

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

ადამიანის უფლებების მწავლებლისა და მონიტორინგის ცენტრი

EMC

Human Rights Education and Monitoring Center

Bu dərslik amerika xalqının səmini dəstəyi nəticəsində, ABŞ Beynəlxalq İnkişaf Agentliyinin (USAİD) vasitəsi ilə Şərq-Qərb İdarə İnstitutunun (EWMI) “Gürcüstan-da qanunun aliliyinə dəstək” proqramı (PROLOG) “İnsan hüquqlarının vəziyyətini marqinalizə edilmiş qruplar üçün strateji hüquqi yollarla yaxşılaşdırılması” lahiyyəsi çərçivəsində hazırlanır.

Dərsləyin məzmununa görə İnsan Hüquqları Tədrisi və Monitorinqi Agentliyi (EMC) məsuliyyət daşıyır. Dərslik USAİD-in, Amerika Hökumətinin və ya Şərq-Qərb İdarə İnstitutunun baxışları ilə eyni olmaya bilər.

Müəllif: Teona Firanişvili

Rəhbər: Tamta Mikeladze

Redaktor: Nino Kalatozişvili

Dizayner: Salome Latsabidze

Mürəttib: Tornike Lortkipanidze

Azərbaycan dilində tərcümə: Muradkhan Guseinov

Rus dilində tərcümə: İa Bendeliani

ISBN: 978-9941-8-0304-8

“İnsan hüquqları tədrisi və monitorinqi mərkəzinin (EMC)” icazəsi olmadan burada qeyd olunan materialların çap edilməsi, çoxaldılması və ya kommersiya məqsədi ilə istifadə olunması qadağandır.

Ünvan: İ. Abaşidze 12b, Tiflis, Gürcüstan

Tel. : +995 032 2 23 37 06

www.emc.org.ge

info@emc.org.ge

<https://www.facebook.com/EMCRIGHTS/>

Məzmun

Abreviyatura və qısaldılmış adlar	6
1. Giriş	7
2. „Azlıqların“ izahı	9
3. Gürcüstanın beynəlxalq və milli öhtəliklərinin ümumi icmalı	12
4. Etnik azlıqların hansı xüsusi hüquqları var?	21
4.1. Milli mədəniyyət və kimliyin qorunması və saxlanılması hüququ	21
4.2. Yığıncaqlar və birləşmək, Fikri ifadə etmək, din azadlığı	25
4.3. Media əlçatanlığı hüququ	32
4.4. Dil hüquqları	33
4.5. Təhsil hüququ	37
4.6. İctimai həyatda iştirakçılıq hüququ	44
5. Sosial və iqtisadi hüquqlar	51
6. Beynəlxalq səviyyədə etnik azlıqların hüquqlarının qorunması instrumentləri/ mexanizmləri	56
7. İstifadə olunan ədəbiyyat	59
7.1. BMT	59
7.2. Avropa Şurası	59
7.3. ATƏT	61
7.4. Məhkəmə təcrübəsi	61
7.5. Başqa ədəbiyyat	63

Abreviyatura və qısaldılmış adlar

CERD - İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Pakt

ECRI - İrqçiliyə və Dözümsüzlüyə qarşı Avropa Şurası Komissiyası

ECHR – Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası

ECtHR – Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi

FCNM - Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiya („Çərçivə Konvensiya“)

ICCPR - Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt

ICESCR - İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt

Məşvərətçi Komitə - Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiya əsasında yaradılmış müstəqil ekspertlər komitəsi

1. Giriş

Etnik azlıqların hüquqları ilə əlaqəli müəyyən məsələlərə bu gün demək olar ki, insan hüquqlarının qorunması üzrə bütün hüquqi instrumentlərdə rast gəlik. BMT, Avropa Şurası, ATƏT və başqa beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində mövcud olan instrumentlər etnik azlıqların hüquqlarının qorunmasının vacibliyini müxtəlif dərəcələrdə qəbul edirlər və bununla onlar eyni zamanda demokratik cəmiyyətin yaranması üçün bərabər hüquqlu, inkulziv və plüralist cəmiyyətin vacib olduğunu bildirirlər.

Etnik azlıqların hüquqlarının qorunması o dəyərlərin və mədəniyyətin qorunması və inkişafı üçün vacibdir, hansı ki bu qrup nümayəndələri tərəfindən qəbul edilib. Bu öz növbəsində solidar və sülhün olduğu cəmiyyətin formalaşmasına təkan verir.

Etnik azlıqların hüquqlarının qorunması elə mühüm siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni məsələləri özündə birləşdirir, hansına ki, onların kimliyinin qəbul edilməsi, diskriminasiya olmayan və bərabər davranış, multimədəni və intermədəni təhsilin həm milli, həm də yerli səviyyədə təmini, ictimai həyatda onların iştirakının gücləndirilməsi, azlıqların inkişaf və kasıblığın aradan qaldırılması prosesində narahatlıqlarının nəzərə alınması, məşğulluq baxımından qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılması və s. daxildir.

Etnik azlıqların qorunması bir neçə mühüm istiqamətlərə əsaslanır, hansıların ki arasına daxildir:

- Etnik azlıqların **kimliyi və müstəqilliyinin qorunması və dəstəklənməsi**, qeyd olunan ilk nöbədə ona görə vacibdir ki, onların dominant sosial qrupla məcburi assimilasiasının, mədəniyyətinin, dininin və dilinin itirilməsinin mruz qalmasının qarşısı alınsın.
- Sosial, siyasi və iqtisadi hüquqlardan **bərabər** yararlanma.
- Sosial, siyasi və mədəni həyatda **iştirakın gücləndirilməsi**;¹

Azlıqların hüquqlarının effektiv qorunmasında hər bir istiqamətin öz mühüm rolu vardır və real olaraq hər üç istiqamətdə birmənalı olaraq işlənməzsə, etnik azlıqların hüquqlarının qorunması əhəmiyyətsiz, formal və nəticəsiz qalar.²

1 OHCHR, *Minority Rights: International Standards and guidance for implementation*, 2010, 7-12.

2 Tadeusz Jasudowicz, "Some Legal Aspects of the Protection of Minority Rights in Europe" in Arie Bloed and Wilco de Jonge (eds), *Legal Aspects of a New European Infrastructure* (1992), 110.

Etnik azlıqların hüquqlarının həyata keçirilməsi zamanı sonrakı amillərə diqqət yetirilməlidir – onların kimliyinin qorunması və hüquqlarının qorunması üçün pozitiv təminatların olması.³ Bu təminatlarda milli, siyasi, iqtisadi və sosial fəallıqlar, ayrı-seçkilikdən qorunma öz əksini tapır, hansı ki dövlətdən müsbət öhdəliklərin yerinə yetirilməsini və onların bərabər hüquqluluğunun çoxluqlara qarşı olduğu kimi etnik azlıqlara qarşı da qorunmasını tələb edir.⁴

Gürcüstanda etnik azlıqların hüquqlarının həyata keçirilməsi məsələsi, onların integrasiya olunması və siyasi-sosial inkluziyası yolu ilə yenə də mühüm addımdır. Burada müzakirə edilən dövlət tərəfindən götürülmüş beynəlxalq öhdəliklərə baxmayaraq, etnik azlıqların integrasiya və inkuliziya yolu ilə hüquqlarının qorunması yenə də formal yanaşmaya əsaslanır və bəzi hallarda bu öhdəliklər dövlət tərəfindən atılan mənfi addımlarla pozulur.

Bu dərsləyin məqsədi etnik/milli azlıqların hüquqlarının qorunması haqqında ictimaiyyətdə olan bilik səviyyəsinin gücləndirilməsinə dəstək olmaqdır, xüsusən də bu hüquqların subyektləri arasında. Öz hüquqlarını effektiv şəkildə qorumaları üçün etnik azlıqlar xüsusi olaraq o beynəlxalq standartlar və mexanizmlər haqqında hərtərəfli məlumata sahib olmalıdırlar, hansıların ki həyata keçirilmə öhdəliyini Gürcüstan beynəlxalq səviyyədə öz üzərinə götürüb. Gürcüstanda etnik azlıqların hüquqlarının qorunması yönündə mövcud olan vəziyyətin və problemlərin araşdırılmasının öyrənilməsi və təsviri dərsləyin məqsədinin həddlərini aşır. Qeyd olunan məsələ gələcəkdə başqa araşdırmaların predamenti olacaq.

3 David Wippman, The Evolution and Implementation of Minority Rights, 66 Fordham L. Rev. 597 (1997)

4 Kirsten Porter, The Realization of National Minority Rights, 4 Macquarie Law Journal, 2003, 4

2. „Azlıqların“ izahı

Etnik/milli azlıqlar kimlərdir?

Etnik/milli azlıqların termin olaraq tərfi ona görə vacibdir ki, aşağıda sadalanan hüquqların subyektləri müəyyən edilsin. Diqqətə almaq lazımdır ki, heç bir məcburi və ya qeyri-məcburi gücə malik olan beynəlxalq hüquqi instrument, hansı ki milli/etnik azlıqların hüquqlarının qorunmasını nəzərə alır azlıqların hansı kateqoria qruplarına aid olduqlarının tərifini təmin etmir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, BMT sistemində əsaslı şəkildə qəbul edilən termin “etnik azlıqlar”-dır, Avropa Şurası sistemində isə bu qrupu nümayəndələrinə “milli azlıqlar” adlandırırlar.⁵

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən 1992-ci ildə qəbul olunmuş azlıqlar haqqında bəyannamənin birinci maddəsi etnik azlıq olaraq *etnik, dini, mədəni* və linqvistik azlıqları tanıyır, ancaq „azlığın“ nə olmasını izah etmir. Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında beynəlxalq paktın 27-ci maddəsinə əsasən qeyd edilir ki, etnik, dini və dil azlıqları öz mədəniyyətlərini, dinlərini və dillərini qoruya və ondan yararlanla bilərlər, ancaq etnik azlıqların kim olduqları izah edilmir. BMT İnsan Haqqları komitəsinin bu maddə ilə bağlı şərhə də əlavə izahat vermir.

Eyni sözləri yalnız milli azlıqların hüquqları mövzusunda aid olan, məcbur edici gücə malik olan, beynəlxalq sənədlərdən biri olan Milli Azlıqların qorunması haqqında Avropa Şurasının çərçivə konvensiyasına da aid etmək olar. Bu sənəddə də izahın az olmasına səbəb odur ki, Avropa Şurasına üzv olan ölkələr bu məsələ üzrə razılığa gələ bilməyiblər və müxtəlif standartlardan və kriteriumlardan yararlanırlar. Razılığın olmamasına səbəb isə odur ki, istənilən cəmiyyətdə azlıq müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblərlə müəyyənləşdirilir.

Baxmayaraq ki, heçbir hüquqi gücə malik olan sənəd bu termini izah etmir, ədəbiyyatçılar arasında bir neçə yanaşma mövcuddur, onların hamısı bir-birinə oxşar yanaşmalardır. Venesiya komisiyası tərəfindən təklif olunan izahda milli azlıqlara belə tərif verilir *“insanlar qrupu, hansına ki daxil olan insanların ümumi sayı ölkədə yaşayan qalan əhəlinin sayından azdır və bu qrupun üzvləri*

5 BMT çərçivəsində qəbul edilən konvensiyalarda „ethnic minorities”, Avropa Şurasının konvensiyalarında isə „national minority”

dominant olan əhalidən fərqli olaraq fərqli etnik, dini və dil kimliyinə sahibdirlər və onlar istəyirlər ki, öz mədəniyyətlərini, adət-ənənələrini, dinlərini və dillərini qorusunlar".⁶ Venesiya komisiyasının bu izahında qeyd edilən subyektiv və obyektiv düşüncələr buna qədər "azlıqlar" barəsində söylənilən subyektiv və obyektiv izahlarla uyğunluq təşkil edir.⁷

Yəqin ki obyektiv və subyektiv elementlərin kombinasiyasına əsaslanan ən geniş qəbul olunmuş tərif odur, hansını ki ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması və azlıqların qorunmasının alt komitəsi üzrə BMT-nin xüsusi müşaviri, Françisko Kapotort mülki və siyasi hüquqlar paktının 27-ci maddəsinin əsasında təqdim edib.⁸ 27-ci terminologiyasından irəli gələrək demək olar ki müdafiə olunası subyektlər insanlardır, onlar hansısa qrupa aiddirlər, bu qrup içərisində ümumi mədəniyyəti, dini və ya dili paylaşır. Bundan irəli gələrək, 27-ci maddə ilə müdafiə edilən şəxslərin o hüquqları var, hansılar ki iqtisadi və sosial fəallıqlarda iştirak etsinlər, bu isə onun icmasının mədəniyyətinin bir hissəsidir. Kapotortun izahına əsasən azlıq hansısa bir qrupdur, hansı ki, **"say olaraq ölkənin qalan əhalisindən azdır və dominant olmayan bir vəziyyətdədir, bu qrupun nümayəndələri dominant olan əhəlinin sahibolduğundan fərqli etnik, dini və lingvistik xarakterlərə sahibdirlər və onlar öz mədəniyyətlərinə, adət-ənənələrinə, dinlərinə və dillərinə qarşı solidarlıq hisslərini saxlayırlar."**⁹

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, hər hansısa məcbur edici gücə malik izahın olmaması, etnik azlıqların hüquqlarını məhdudlaşdırma bilməz və ya onun əhəmiyyətini azaldacaq hal kimi muzakirə edilə bilməz. Əvvəllər 90-cı illərdə izahın mövcud olması vacib hal hesab edilirdi, son on ildə isə belə düşüncə formalaşıb ki, məcbureddici gücə malik hansısa izahın olması

6 European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Report on non-citizens and minority rights, 69th Plenary Session, 2006, at 20.

7 OHCHR, Minority Rights, International Standards and Guidance for Implementation, 2010, at 2

8 ICCPR, maddə 27: „Etnik, dini və dil azlıqlarının mövcud olduğu ölkələrdə bu azlıqlara mənsub olan şəxslərə, həmin qrupun digər üzvləri ilə birlikdə öz mədəniyyətindən istifadə etmək, öz dininə etiqad etmək və onun ayinlərini icra etmək, habelə doğma dilindən istifadə etmək hüququ verilməsindən imtina edilə bilməz.“; Francesco Capotorti. The Protection of Minorities under Multilateral Agreements on Human Rights in The Italian Yearbook of International Law, 1976, 14; Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, Geneva UN Center for Human Rights, UN Doc E/CN.4/Sub.2/384/Add.1-7

9 eyni.

müvəffəqiyyətli olmazdı və hətta etnik azlıqların qorunması rejimini zəiflətmiş olardı.

Milli azlıqların müdafiəsi çərçivə konvensiyası mövcud olan müşavirə komiteti tərəfindən 2016-cı ildə çıxarılan dördüncü tematik rəydə bu məsələ daha detallı şəkildə müzakirə olunub.¹⁰ Çərçivə konvensiyanın istifadə olunma sahəsinə aid tematik rəydə qeyd edilir ki, konvensiya canlı orqanizmdir və ona daxil olan hüquqlar elə izah edilməlidir ki, etnik azlıqların ictimaiyyət içərisində effektiv qorunmasını təmin etsin, çünki nəzərə almaq lazımdır ki, ictimaiyyət olmadan transformasiyaya məruz qalır. Məsələn kimliklər çoxluğu və artmış olan miqrasiya məsələləri onların yalnız hasısa müəyyən edilmiş izaha aid olmadıqlarına görə etnik azlıqların hüquqlarını məhdudlaşdırmamalıdır. Bu yanaşma Avropa İnsan Haqqları Məhkəməsinin şərhilə uyğundur - məhkəmə konvensiyanı canlı instrument kimi qəbul edir və bildirir ki, konvensiyada göstərilən insan haqqları müasir şərtləri nəzərə alınaraq izah edilir.¹¹

Eyni zamanda ayrı-ayrı kriteriumlar - dövlət tərəfindən azlıqların hüquqlarının tanınması, vətəndaşlıq verilməsi məsələsi, müəyyən konkret ərazidə yaşama müddəti, ərazi məhdudluğu, azlıqların say göstəriciləri – müşavirə şurasının bəyanatına görə yuxarıda sadalananların heç biri hansısa bir qrupun etnik azlıq kimi tanınması üçün tələb edilən şərt ola bilməz.¹² Buna misal olaraq tez-tez qaraçıların məsələsinin müzakirəsini göstərirlər, hansılar ki səpələnmiş şəkildə müxtəlif sayda dünyanın müxtəlif nöqtələrində yaşayırlar. əgər yuxarıda göstərilən şərtlər qaraçılara qarşı qoyulmuş olsaydı onları konvensiya ilə müdafiə etmək mümkün olmayacaqdı və müvafiq olaraq bu konvensiyada göstərilən hüquqlardan onlar yaralana bilməyəcəkdilər.

Müvafiq olaraq son on illikdə yaranmış olan yanaşmanı nəzərə alaraq deyə bilərik ki, azlıqların termin olaraq izahının olamsı və ya olmaması onların onların hüquqlarının qorunması məsələsinə heçbir təsir göstərmir. Beynəlxalq təşkilatların maraq dairəsi daha çox ona yönəlib ki, etnik azlıqların hüquqlarının qorunması məqsədi ilə ölkələr nələ etməlidirlər.

10 Çərçivə konvensiyanın məşvəratçi komitəsinin dördüncü tematik rəyi, 2016, səhifə 6-7.

11 Eyni, səhifə 3.

12 Eyni, səhifə 12-16.

3. Gürcüstanın beynəlxalq və milli öhtəliklərinin ümumi icmalı

Milli səviyyədə etnik azlıqların ümumi müdafiəsi məsələləri Gürcüstan Konstitusiyası ilə müəyyən olunur, konstitusiyanın 11-ci maddəsinə əsasən bütün şəxslər qanun qarşısında bərabərdirlər. Irqinə, dərisinin rənginə, cinsiyyətinə, mənşəyinə etnik mənsubiyyətinə, dilinə, dininə, siyasi baxımına, sosial mənsubiyyətinə, mülki və rütbə vəziyyətinə, yaşama yerinə və başqa hallara görə şəxsə qarşı ayrı-seçkilik (diskriminasiya) yol verilməzdir.

Eyni zamanda konstitusiyanın 11-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən ümumi qəbul edilmiş beynəlxalq hüququn prinsiplərinə və normalarına əsasən və Gürcüstan qanun vericiliyinə əsasən Gürcüstan vətəndaşları heçbir etnik, dini, dil mənsubiyyətinə aslı olmayaraq ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan öz mədəniyyətlərini qoruya və inkişaf etdirə bilərlər, öz şəxsi həyatlarında və ictimaiyyət içərisində ana dillərindən istifadə edə bilərlər.

Gürcüstan konstitusiyası beynəlxalq hüquq tərəfindən qəbul edilmiş ümumi prinsipləri və normaları qəbul edir. Bu prinsip və normalara əsasən istənilən şəxs heç bir ayrı-seçkiliyə və təsirə məruz qalmadan öz mədəniyyətini inkişaf etdirə bilər, şəxsi və ictimai həyatda ana dilindən istifadə edə bilər.

Konstitusiya ilə təmin edilmiş bərabərlik hüququndan əlavə, ayrı-seçkiliyin istənilən formasının aradan qaldırılması haqqında Gürcüstan qanununun birinci maddəsi ilə müəyyən edilir ki, mövcud olan ayrı-seçkiliyin istənilən forması, eyni zamanda etnik/milli mənsubiyyətə görə olan forma aradan qaldırılmalıdır. Etnik azlıqların qorunması ilə bağlı hər hansısa xüsusi qeydə burada da rast gəlmirik, buna görə də bu boşluğu doldurmaq üçün Gürcüstan tərəfindən götürülmüş müxtəlif beynəlxalq öhtəliklərdən və beynəlxalq hüquq tərəfindən müəyyən edilmiş standartlardan yararlanmalıyıq.

Hansı beynəlxalq aktlar Gürcüstanı məcbur edir ki, etnik azlıqların hüquqlarını qorusun?

Gürcüstan bütün əsas beynəlxalq hüquq instrumentlərinə (alətlərinə) üzvdür, bu instrumentlərə isə başqa insan hüquqlarının qorunması ilə birlikdə eyni zamanda

etnik azlıqların hüquqlarının qorunması da daxildir. Bunlardan bəziləri ümumi anti ayrı-seçkilik qeydindən ibarətdir və bütün növ ayrı-seçkiliyin qarşısının alınmasını tələb edir, bura isə etnik mənsubiyyətə görə olan ayrı-seçkilik də daxildir. Yeganə beynəlxalq instrument (alət) hansı ki, daha dəqiq qaydalar müəyyən edir və ölkələr üzərinə daha pozitiv öhtəliklər qoyur, bu Avropa Şurasının etnik azlıqların müdafiə olunması barəsində olan çərçivə konvensiyasıdır. (“çərçivə konvensiya” barəsində sonra).

Avropa İnsan Haquqları Konvensiyası (ECHR)

İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası (sonradan “ECHR”) məhz o beynəlxalq instrumentlər sırasına daxildir, hansılar ki müdafiənin ümumi tənzimlənməsini qaydaya salır.

Konvensiyanın 14-cü maddəsi konvensiya ilə müəyyən edilən hüquqların və azadlıqların istifadəsindən yararlanma zamanı bütün ayrı-seçkiliyin olmasını qadağan edir və **ayrı-seçkiliyin bir növü olaraq isə etnik mənsubiyyəti göstərir.**

Konvensiyanın 12-ci əlavə protokolunda da oxşar məzmunlu ayrı-seçkiliyə qarşı olan qeydlə rastlaşırıq. Baxmayaraq ki, konvensiya etnik azlıqların hüquqları barəsində dəqiq (konkret) qaydalar müəyyən etmir, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (sonradan “Avropa Məhkəməsi” və ya „ECtHR”) bu sahədə zəngin təcrübəsi var, bu isə etnik azlıqların hüquqlarının tanınmasını və konvensiya çərçivəsində müdafiəsi məsələsini inkişaf etdirib, bu yolla müxtəlif istiqamətlər üzrə müdafiə standartları yaradıb, eyni zamanda dövlətlərin pozitiv öhtəliklərini də müəyyən edib.¹³

Avropa Məhkəməsi etnik mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin qiymətləndirilməsi zamanı yetərinə sət test tərtib edir. Məhkəmə işlərdən biri üzrə *Timishev vs Russia* müəyyən edib ki, “heçbir fərqli davranış olmamalıdır hansı ki, **“ekskluziv olaraq əsaslanılan və ya qərar verici gücə malik olan şəxsin etnik**

13 Minority Rights under European Convention on Human Rights, Pamphlet No 7, available at: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuideMinorities7en.pdf> (last visited 28.11.2018).

mənsubiyyətidirsə, bunun plüralizmə və rəngarəngilik prinsipinə əsaslanan müasir demokratik cəmiyyətdə obyektiv olaraq izah edilməsi mümkün deyil".¹⁴ Bu işi üzrə məhkəmə dəqiq olaraq konvensiyanın 14-cü maddəsinin (ayrır-seçkiliyin qadağan edilməsi) Rusiya tərəfindən pozulduğunu müəyyən edib, Rusiya tərəfindən sərhəddə Çeçen milli mənsubiyyəti olan şəxslərin keçməsinin qadağan edilməsi və müəyyən edilən məhdudiyyət sadəcə olaraq onların etnik mənsubiyyəti ilə əlaqəlidir və başqa heç bir məntiqə sığacaq məqsədə xidmət etmir.

Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi ayrıca hüquqların əsasında dərslərin sonrakı hissəsində daha da detallı şəkildə müzakirə olunacaq. Burada onu qeyd etməliyəm ki, etnik azlıqlar barəsində ayrıca əlavə protokolun qəbul edilməməsinin ilkin səbəbi dövlətlərin istəklərinin olmamasıdır, bu isə əlavə pozitiv öhtəliklər götürməkdən boyun qaçıрмаq məqsədi daşıyır.¹⁵ Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının icrası nisbətən daha formalaşmış və çevik mexanizmə malikdir, əgər ölkələr bu qrupların müdafiəsinə yönəlmiş əlavə protokol qəbul etsəydilər, etnik azlıqların hüquqlarının müdafiəsi daha effektiv olardı. Avropa Şurasına üzv olan ölkələrin bu pozitiv öhtəlik üçün hazır olmadıqları bəlli oldu. Bunun əvəzinə onlar Çərçivə Konvensiya qəbul ediblər, ancaq bu konvensiyanın icra və monitorinq mexanizmləri Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında olduğu kimi çevik deyil. Çərçivə qonvensiya ilə təmin edilən hüquqları sonrakı başlıqlarda müzakirə edəcəyik.

Milli Azlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Çərçivə Konvensiyası (FCNM)

Avropa Şurası həddləri daxilində Avropa Konvensiyasına qarşı Milli Azlıqların Müdafiəsi Çərçivə Konvensiyası əsas beynəlxalq hüquqi instrument (alət) hesab olunur, hansı ki, özündə milli azlıqlara aid olan çox sahəni özündə

14 *Timishev v. Russia*, Application nos 55762/00 and 55974/00, 13 December 2005, Judgment, ECtHR, para. 58.

15 CoE Parliamentary Assembly, recommendation 1255 (1995), Protection of the rights of national minorities, available here: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=15289&lang=en> (last visited 15.11.2018).

birdirliyə gətirir və bir növ ümumi göstərilən qaydaların sərhədlərini aşır. Çərçivə Konvensiyasına ictimai həyatda müxtəlif sahələrə aid olan, fərdi və kollektiv azadlıqlar/hüquqlar, mediya, dil və təhsilin müxtəlif məsələləri bütöv bir hüquqlar kataloqu daxildir.

Konvensiya etnik azlıqların hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi məsələsini, insan hüquqlarının bölünməz bir hissəsi hesab edir və konvensiyanın özü ilə də müəyyən edilmiş əsas prinsipləri müəyyənləşdirir, sonradan bütün hüquqlar buna görə şərh edilməlidir.

1. Etnik azlığa daxil olan şəxsin **ona qarşı azlıq olaraq rəftar edilib edilməməsinin**, azlıqlara aid olan hüquqlardan yararlanıb yararlanmasının seçimini özü edir. Onun istənilən seçimi onu əlverişsiz vəziyyətə salmamalıdır (maddə 3.1)

Bu prinsip o demək deyil ki, hər kəs etnik azlıq olmağına özü şəxsən istəyinə görə qərar verir. Obyektiv kriteriyalar subyektivdən fərqlənir, biz bunu yuxarıda izah etmişdik. Şəxs obyektiv olaraq etnik azlıq qrupuna daxil ola bilər, ancaq o öz subyektiv seçiminə əsaslanır, yəni ona qarşı etnik azlıq olaraq davranılmasın yoxsa yox.

Etnik azlığa daxil olan şəxslər çərçivə konvensiyası ilə nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqlardan **fərdi və ya kollektiv olaraq** yararlanma imkanları (maddə 3.2)

Kollektiv olaraq hüquqlardan yararlanmanın geniş izahı var və ona yalnız bir etnosun nümayəndələri tərəfindən birgə hansısa hüquqdan yararlanma daxil deyil, ora eyni zamanda hüquqlardan başqa millətlərlə və etnik çoxluqla birgə yararlanma da daxildir.

3. **Bərabərlik prinsipi** – konvensiya ölkələrə öhtəlik verir ki, etnik azlıqların qanun qarşısında bərabər hüquqlu olmalarını və qanunun bərabər formada qorunmasını təmin etsin. Milli mənəbiyyətə görə istənilən ayrı-seçkilik qadağan edilir (maddə 4).

Konvensiyada o klassik yanaşma nəzərdə tutur, hansının ki əsasında ölkələr öhtəlik daşıyırlar ki, bərabər hüququluluğu təmin etmək üçün xüsusi ölçülər götürsünlər və müvafiq siyasət formalaşdırdıqları zaman etnik azlıqların xüsusi ehtiyaclarını nəzərə alsınlar. Belə xüsusi ölçülər mütənasiblik prinsipini nəzərə alaraq götürülməlidir. Qeynd olunan prinsipə bərabər imkanların yaradılması da daxildir.¹⁶ Konvensiya eyni zamanda qeyd edir ki, xüsusi ölçülərin götürülməsi ayrı-seçkilik kimi qəbul edilməməlidir.¹⁷ Bu pəzitiv öhtəliklər sahəsinə daxildir, hansının ki məqsədi mövcud olan qeyri-bərabərliliyin qarşısını almaqdır.

4. Mədəniyyət və şəxsi kimliyin qorunması prinsipi – üzv ölkələr öhtəlik daşıyırlar ki, etnik azlıqların mədəniyyətini və onların kimliyinin mühüm elementlərini saxlasınlar və qorusunlar, özəl olaraq dini, dili, adət-ənənə və mədəni irsi. (maddə 5)

“adət-ənənə”-dən daşıldığı zaman burada milli qanunvericiliklə və beynəlxalq standartlarla ziddiyyət təşkil edən adət-ənənələr nəzərdə tutulmur. Etnik azlıqlara qarşı məcburi inteqrasiya və asimilasiya siyasəti aparmaq qadağandır. Bu qadağa isə öz növbəsində şəxsi razılıqla asimilasiyanın olmasını qadağan etmir.

5. Tolerantlıq və mədəniyyətlərarası dialoqa dəstək – konvensiyaya üzv olan ölkələr öhtəlik daşıyırlar ki, tolerant mühitin və mədəniyyətlərarası dialoqun yranmasına dəstək olsunlar və qarşılıqlı əməkdaşlığın olmasına çalışsınlar. (maddə 6.1)

Konvensiya təhsil, mədəniyyət və mediya sahəsində bu prinsipin olmasına xüsusi əhəmiyyət verir. Belə hesab edilir ki, təhsil, mədəniyyət və mediya tolerantlıq və mədəniyyətlərarası dialoqu həvəsləndirmək üçün istifadə oluna bilər. Bu prinsip çərçivəsində ölkələr məsuliyyət daşıyırlar ki, etnik azlıqların nümayəndələrini öz milliyətinə, mədəniyyətinə, dilinə və ya dininə görə olan ayrı-seçkilikdən və şiddətdən qorusun.

¹⁶ Avropa Şurasının çərçivə konvensiyasının izahı vərəqəsi. Səhifə. 16.

¹⁷ Çərçivə konvensiya, maddə 4(3).

Konvensiyanın ikinci hissəsində olan xüsusi hüquqlar yuxarda qeyd edilən prinsiplərə əsasən izah ediləcək və müzakirə olunacaq. Bu hüquqlar əsasən bərabərliklə, mədəniyyətlə, toplaşma hüququ ilə, dinlə, dillə, təhsillə və ictimai həyatda iştirakın çoxtərəfli məsələləri ilə əlaqədardır. Bu hüquqlar detallı şəkildə dərsliyin 4-cü başlığında müzakirə ediləcək.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq pakt (ICCPR)

BMT çərçivəsində mövcud olan hüquqi instrumentlər (alətlər) etnik azlıqların müdafiəsi məsələsini, yuxarıda qeyd olunan çərçivə konvensiyada olduğu qədər detallı formada qaydaya salmır. Ancaq müdafiə üçün minimal baza yaradılıb, hansının ki əsasında müvafiq komitələr etnik mənsubiyyətə görə olan ayrı-seçkilik məsələlərini müzakirə edirlər.

Mülki və siyasi hüquqlar paktında (ICCPR) üç maddə diqqəti cəlb edir, hasıllar ki etnik azlıqların hüquqlarının müdafiəsi üçün hüquqi əsas yaradır.

- 1) İkinci maddədə olan ümumi mənalı qeyd bərabərlik hüququ ilə əlaqəlidir, tərəfləri məcbur edir ki, öz yuristiksiyası çərçivəsində şəxslərin hüquqlarını müdafiə etsinlər və bütün növ ayrı-seçkiliyi qadağan edir, bura eyni zamanda milli/etnik mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik də daxildir.
- 2) Paktın 26-cı maddəsi üzv ölkələrə öhtəlik verir ki, qanun qarşısında bərabər hüquqluluğu təmin etsinlər və ayrı-seçkilik əməllərini aradan qaldırsınlar. Dövlətlər öhtəlik daşıyırlar ki, **ayrı-seçkiliyin istənilən formasından, eyni zamanda milli/etnik mənsubiyyətə görə olan ayrı-seçkilik hallarında effektiv və bərabər qoruma** yaratsınlar.
- 3) ICCPR BMT tərkibində olan mexanizmlər (alətlər) içərisində nadir mexanizmdir hansı ki, etnik, dini və dil azlıqlarına yarıca qeyd ayrılıb. **27-ci maddə**yə əsasən dövlətlər öhtəlik daşıyırlar ki, azlıqların öz mədəniyyətlərindən, dinlərindən və dilindən sərbəst formada yaranmalarını təmin etsinlər.

BMT insan hüquqlar komitəsi 27-ci maddənin ümumi şərhində qeyd edir ki, bu maddədə olan qeyd azlıqlara aid olan müəyyən hüquqları tanıyır və qaydalar təyin edir, hansı ki birnöv ICCPR ilə müəyyən edilmiş bütün hüquqlara əlavə hesab edilir. Eyni zamanda 27-ci maddənin ümumi şərhində qeyd edilir ki, bu

maddə ilə müdafiə edilən hüquqlar dövlətin suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün hər hansısa forma da məhtutlaşdırılmasını nəzərdə tutmur.¹⁸

İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalrının ləğv edilməsi barəsində beynəlxalq pakt (CERD)

İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi barəsində pakt BMT sisteminə daxilində olan daha bir hüquqi sənəddir, bu sənədə əsasən etnik mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik qadağan edilir. Birinci maddə irqi ayrı-seçkiliyi izah edərkən ayrı-seçkilik nişanələrindən biri olaraq etnik/milli mənsubiyyəti göstərir. Bununla abğlı olaraq etnik və irqi məsələlər üzrə Avropa Məhkəməsinin müxtəlif işlər üzrə apardığı müzakirə maraqlıdır, hansı CERD-da aiddir, çünki etnik mənsubiyyətə görə olan ayrı-seçkilik irqi ayrı-seçkiliyin bir növü olaraq qəbul edilir. “milliyət” və ya “milli mənsubiyyət” Avropa Məhkəməsi təcrübəsində etnikliyin tərkib hissəsi kimi izah edilir.¹⁹ İrq və etnos anlayışlarını izah edən zaman məhkəmə müəyyən edib ki, dil, din, milliyət və mədəniyyət irqin bölünməz hissələridir. Yuxarıda qeyd edilən *Timishev vs. Russia* işi üzrə ECHR belə bildirir: “etnik mənsubiyyət və irq bir-biri ilə əlaqəlidir və bir-biri ilə kəsişən anlayışlardır. İrq insanların bioloji klassifikasiyasının göstəricisidir, o, dərinin rəngi və ya üz quruluşu kimi morfoloji işarələri özündə birləşdirir. Etnik mənsubiyyət əsasən sosial qrupların ideyası ilə əlaqəlidir, bu qrupa daxil olanlar ortaq milliyətə, dini inanca, dilə, mədəniyyətə, adət-ənənəyə və tarixə malikdirlər.”²⁰

Eyni zamanda, *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* işi üzrə ECHR müəyyən edib ki “etnik mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik irqi ayrı-seçkiliyin formasıdır”.

CERD-da etnik mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq üçün ölkələrin bir sıra öhtəlikləri göstərilib. Daha dəqiq desək dövlətlər öhtəlik daşıyırlar ki, irqə, dərinin rənginə və ya etnik qrupa aidliyinə görə üstünlük verilmək

18 UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 23: Article 27 (Rights of Minorities), 8 April 1994, CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, available at: <https://www.refworld.org/docid/453883fc0.html> (last visited: 28.11. 2018]

19 Council of Europe, Handbook on European Anti-discrimination law, 2018, at 198

20 ECtHR, *Timishev v. Russia*, Nos. 55762/00 and 55974/00, 13 December 2005, para 55

və ya irqi şiddətə bəraət qazandırmaq ideyasını və nəzəriyyəsini və diskriminasiyanın hansısa bir forması mövcud olan proqramları və təşkilatları qinasınlar. Eyni zamanda dövlətlər öhtəlik daşıyırlar ki, ayrı-seçkiliyin istənilən formasının qarşısını almaq məqsədi ilə pozitiv və təxirə salınmaz ölçülər götürəcəklər, bura sosial və iqtisadi hüquqlar da daxildir (maddə 5).

Özəl olaraq dövlətlər öhtəlik daşıyırlar ki, sosial, iqtisadi, mədəni və başqa sahələrdə irqi/etnik ayrı-seçkilikdən fərdlərin/qrupların müdaiəsi üçün xüsusi ölçülər götürsünlər. Irqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının qarşısının alınması komiteti “xüsusi/fövqəladə ölçülərlə” bağlı öz tövsiyəsində qeyd edir ki, qanun, siyasət və təcrübə konvensiyaya uyğun olaraq qəbul edilməlidir, əgər mövcud olan vəziyyət tələb edirsə müvəqqəti olaraq bu ölçüləri tətbiq etmək olar. Burada məqsəd imtiyazsız qrupların insan hüquqlarından və azadlıqlarından tam və bərabər şəkildə yararlanması olmalıdır. “Ölçülər” dedikdə imtiyazsız vəziyyətdə olan qruplar üçün qanunverici, icraedici, inzibati, maliyyə və regulasiya oluna bilən instrumentin (aləti) tam spektri nəzərdə tutulur. Eyni zamanda dövlət aparatının bütün səviyyələrində, eyni zamanda plan, siyasət, proqramlar və başqa imtiyazlı işlə təmin etmə rejimləri, yaşama, təhsil, mədəniyyət və ictimai həyatda iştirakçılıq nəzərdə tutulur. Konvensiya ilə götürülmüş öhtəliklərin icra olunması üçün dövlətlər, bu cür ölçüləri öz hüquq sistemində tətbiq etməlidirlər. Avropa Çərçivə konvensiyasında olduğu kimi, burada da “xüsusi ölçülərin” götürülməsi ayrı-seçkilik olaraq qiymətləndirilə bilməz. Xüsusi ölçülərin götürülməsində yeganə məqsəd insan hüquqlarının və azadlıqlarının bərabər formada qorunmasını əlçatan etməkdir.²¹

Iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq pakt (ICESCR)

Bu hüquqi instrument iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar kataloqunu özündə birləşdirir, bunları dövlətlər heç bir ayrı-seçkilik olmadan icra etməlidirlər. Paktın birinci maddəsi ayrı-seçkilik formalarından biri olan etnik/milli ayrı-seçkiliyi hesab edir.

21 CERD General Recommendation No. 32 The meaning and scope of special measures in the International Convention on the Elimination of Racial Discrimination, 2 September 2009, CERD/C/GC/32.

Pakt etnik azlıqlar üçün başqa hər hansısa hüququ nəzərdə tutmur, ancaq, qeyd edir ki, burada müəyyən edilən bütün hüquqlardan hərəkəyə istifadə etmə imkanı verilməlidir, həmçinin dövlətin ərazisində yaşayan istənilən etnos və milliyyətin nümayəndələrinə də.. (maddə 2.2)

Iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar komitəsinin ümumi şərhində²², bu şərhlər ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə sahəsində dövlətlərin götürdükləri öhtəliklərlə bağlı bir növ dərslik hesab edilir, burada ayrı-seçkiliyin müxtəlif təsvirləri sadalanıb. Komitə öz şərhində ümumi olaraq formal və məzmunca olan ayrı-seçkiliyin, birbaşa və dolaylı yolla olan ayrı-seçkiliyin, fərqli yanaşmanın, ictimai və fərdi sahədə olan ayrı-seçkiliyin nə olmasını təsvir edir. Birbaşa olan ayrı-seçkiliyi aşkar etmək və onu görmək asandır çünki, eyni vəziyyətdə olanların bəziləri üçün daha arzu edilməz şərait yaradılır, məsələn, maarif və ya mədəniyyət sahəsində işlə təmin edilmə və ya həmkarlar ittifaqına üzv olma namizədin siyasi baxışlarına əsaslanırsa, bu birbaşa diskriminasiya formasıdır.

Dolaylı yolla olan ayrı-seçkiliyə misal olaraq isə doğum şəhadətnaməsi olmayan etnik azlıqların nümayəndələrindən məktəbə qəbul zamanı bu sənədin təqdim edilməsinin tələbini və ya bu sənədin verilməsinə rədd cavabının verilməsini göstərirlər.²³

Etnik və ya milli mənsəbiyyətə əsasən dil və ya bölgə ləhçəsinə görə qeyri bərabər yanaşma, ayrı-seçkilik hesab edilir. Dil məhdudiyyəti konvensiya ilə nəzərdə tutulan bir çox iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların icra olunmasına maneçilik törədir, eyni zamanda mədəni həyatda iştirak etməyə də mane olur (konvensiyanın 15-ci maddəsi). Eyni zamanda ictimai xidmətlərlə bağlı məlumatlar etnik azlıqların dilində olmalıdır və dövlətlər işlə təmin etmə və təhsil sahəsində dil tələbi məntiqi və obyektiv meyarlara əsaslanmalıdır.²⁴

22 UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights, 2 July 2009, E/C.12/GC/20, at 4.

23 eyni.

24 eyni, paraqraf: 21.

Paktın 13-cü maddəsinin qeyd edilməsi maraqlıdır, burada qeyd edilir ki, hər kəs təhsil hüququ ilə təmin edilməlidir və təhsil hər kəsə imkan verməlidir ki, ictimai həyatda iştirak etsin, tolerantlığı həvəsləndirsin və bütün millətlərin və irqlərin, etnos və dinlərin nümayəndələri arasında dostluq əhval-ruhiyəsi yaratsın.

4. Etnik azlıqların hansı xüsusi hüquqları var?

Aşağıda etnik azlıqlar üçün mühüm olan hüquqlar qısaca sadalanıb, bu hüquqlar ola bilər xüsusən bu qrupun nümayəndələrinə xas olsun və ya onlar üçün xüsusi əhəmiyyətə və təyinatla malik olsun. Yalnız müəyyən hüquqların tədris olunmasının məqsədi təbii ki, başqa hüquqların əhəmiyyətini azaltmaq deyil, bu hüquqlar insana təbiətindən irəli gələrək aiddir, eyni zamanda etnik azlıqlara da.

4.1. Milli mədəniyyət və kimliyin qorunması və saxlanması hüququ

Etnik azlıqların öz mədəniyyətlərini və kimliklərini qoruması, saxlaması, bu mədəniyyətdən istifadə etməsi başqa qalan hüquqların həyata keçirilməsinin mühüm hissəsi hesab edilir.

Öz mədəniyyətindən yararlanma və onu qoruyub saxlama hüququ barəsində mülki və siyasi hüquqlar paktının 27-ci maddəsində qeyd edilir.

Maddə 27

Etnik, dini və dil azlıqlarının mövcud olduğu ölkələrdə bu azlıqlara mənsub olan şəxslərə, həmin qrupun digər üzvləri ilə birlikdə öz mədəniyyətindən istifadə etmək, öz dininə etiqad etmək və onun ayinlərini icra etmək, habelə doğma dilindən istifadə etmək hüququ verilməsindən imtina edilə bilməz.

Bu qeyd üzv ölkələri məcbur edir ki, bu hüququ istənilən şiddətdən və rəddən qorusun. Müdafiə pozitiv öhtəliyi sadəcə şiddət əməlinə qanunvericiliklə, məhkəmə və inzibati təcrübə ilə qorunmağı deyil, eyni zamanda başqa şəxslərin əməlinə də qorunmağı nəzərdə tutur.²⁵

27-ci maddə ilə müdafiə edilən hüquq sadəcə fərdi xarakter daşımır, eyni zamanda dövlət tərəfindən etnik qruplara qarşı kollektiv pozitiv öhtliklərin həyata keçirilməsini də nəzərdə tutur.²⁶

Bu maddə çərçivəsində mədəniyyət və kimliyin qorunması ilə bağlı BMT-nin insan hüquqları komitəsi bir neçə iş üzrə maraqlı izahlar verib. *Sanda Lovelace* vs. *Canada* işi üzrə insan hüquqları komitəsi müəyyən edib ki, Kanada şikayətçi Sandra Lavleisi hind etnik azlığı kimi tanımağa Kanada qanunvericiliyinə əsasən rədd cavabı verməklə onun hüquqlarını pozub. Sandra Lavleis qeyri hind olan şəxsə evlənməsinə görə hind statusu onun əlindən alınıb, boşandıqdan sonra isə bu status ona geri qaytarılmayıb və bu statusun nəzərdə tutduğu benefitlərdən o yararlanı bilməyib. Komitə müzakirə edib ki, şikayətçinin hüququ var ki, özünü konkret etnik qrupla eyniləşdirsin və bununla öz kimliyini qorusun.²⁷

Etnik mədəniyyətin qorunması və saxlanılması məsələsi üzrə insan hüquqları komitəsi *Länsman et al v Finland* işini maraqlı müzakirə edib.²⁸ Komitə müəyyən edib ki, iqtisadi fəaliyyət konkret etnik qrupun mədəniyyətinin əsas hissəsidir, o, paktın 27-ci maddəsi ilə qorunur. **Bundan irəli gələrək, “mədəniyyətə” daha geniş izah verilib və iqtisadi fəaliyyət də ora daxil edilib.** Bu halda fəaliyyət şimal marallarının artırılması/otarılməsindən gedir, bu fəaliyyət Finladiyada yaşayan Laplandiyalı tayfaların mədəniyyətinin bir hissəsidir. Komitə izah edir ki, “öz mədəniyyətindən istifadə etmə hüququna qarşı *in abstracto* tətbiq edilə bilməz və o konkret çərçivədə mövcuddur.”²⁹ Buna görə də komitə qeyd edir ki, 27-ci maddə sadəcə milli azlıqların mövcud olması/yaşaması adət vasitələrini

25 Human Right Committee General comment No 23 on article 27 (Rights of Minorities), para 6.1.

26 eyni, 6.2.

27 Sandra Lavleis Kanadaya qarşı, məktub 24/1977, İnsan Hüquqları Komitəsinin hesabatında, GAOR, əlavə N40 (A/36/40) səhifə: 166-175.

28 İnsan Hüquqları Komitəsinin hesabatında, məktub N 511/1992, cild II, əlavə N 40(A/50/60 səh. 66-76.

29 eyni, par. 9.3.

qorumur, eyni zamanda hal-hazırda müasir texnologiyaların istifadəsi ilə həyata keçirilən ancaq, illər ərzində necə inkişaf etməsi vasitələrini də qoruyur. əgər maralların artırılması/otarılması etnik qrupun adət-ənənəsi idisə və hal-hazırda bu fəaliyyət müasir texnologiyalarla həyata keçirilirsə, bu o demək deyil ki, onların mədəniyyətinin bu fəaliyyəti 27-ci maddə ilə qorunmur. Yeni Zelandiyaya qarşı olan iş üzrədə komitə eyni qərar qəbul edib.³⁰

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq paktdan əlavə etnik azlıqların öz kimliyini və mədəniyyətini qoruması hüququnu Avropa çərçivə konvensiyası da nəzərdə tutur.

Çərçivə konvensiyanın 5-ci maddəsi dövlətlərə öhtəlik veiri ki, milli azlıqların mədəniyyətini və kimliyini qorumağa yönəlmiş proqramlar tərtib etsinlər.

Konvensiya dinin, dilin, adət-ənənənin və mədəni irsin kimlik məsələsinin ayrılmaz elementi olduğunu qeyd edir. Bundan irəli gələrək deyə bilərik ki, bu maddə göründüyündən daha çox geniş sahələrə aiddir. Bu maddənin məqsədi odur ki, etnik azlıq nümayəndələri çoxluqlara (məcburi) asimilasiya olmasınlar və öz milli kimliklərini qorusunlar və azlıqlara aid olan başqa hüquqlarından da fəal olaraq yararlanınsınlar.

Çərçivə konvensiya üzv ölkələrə öhtəlik verir ki, milli azlıqların razılığı olmadan onları başqa milliyətlərə asimilasiya edəcək təcrübə və siyasət planlaşdırmınsınlar. Bundan əlavə konvensiya eyni zamanda ölkələrə pozitiv öhtəlik verir ki, oxşar məcburi asimilasiyadan milli azlıqları qorumaq üçün əlavə ölçülər götürsünlər (maddə 5.2).

Dəstək olmaq üçün götürülən bütün xüsusi ölçülər ehtiyaclarla uyğun olmalıdır, mədəniyyətlər arası fərqlilik nəzərə alınmalı və qorunmalıdır. Bu bəzən hökumət orqanları tərəfindən məqsədyönlü addımların atılmasını nəzərdə tutur ki, etnik azlıqların mədəniyyətlərinin mühüm elementlərini canlandırsınlar, yəni bu elementlər itərsə onların milli kimliyi də itər.³¹ Dövlət maliyyəsini əsasən müəyyən

30 Apirana Mahuika və başqaları Zelandiyaya qarşı, məktub N547/1993, İnsan Hüquqları Komitəsinin hesabatında, II ild, BMT sənədi A/56/40, səh 11-46.

31 OHCHR, Minority Rights: International Standards and guidance for implementation, 2010, 8.

mədəniyyət təşkilatları alırlar, çərçivə konvensiyanın müşavirə komitəsi hesab edir ki, milli kimliyin qorunması məsələləri üzrə yalnız belə təşkilatların fikrinin mövcud olması yetərli deyil, formal olaraq bu cür təşkilatlara bağlı olmayan başqa azlıq nümayəndələrinin də fikirləri nəzərə alınmalıdır.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin təcrübəsinə gəldikdə isə, Avropa insan hüquqları konvensiyası da milli azlıqların hüquqları ayrıca müəyyən edilmədiyinə görə, məhkəmə bu qrup nümayəndələrinin hüquqlarını ayrı-ayrı maddələr çərçivəsində müzakirə edir, özəl olaraq bu konkret hala uyğun maddə isə 8-ci maddədir (şəxsi həyata hörmət hüququ).³²

Bir neçə iş üzrə məhkəmə qaraçıların öz mədəni kimliklərinə uyğun olaraq yaşama hüququnu, insan hüquqları və azadlıqları konvensiyasının 8-ci maddəsi (şəxsi həyata hörmət hüququ) çərçivəsində müzakirə edib. *Chapman vs. UK* işi üzrə məhkəmənin böyük palatası qaraçıların yaşayış qaydaları və onların xüsusi karvan qurma məsələsində qarşılaşdığı problemləri müzakirə edib. Məhkəmə müəyyən edib ki, konvensiyanın səkkizinci maddəsi ilə şəxsi həyata və ailə həyatına hörmət hüququ təmin edilmişdir, bu isə öz nöbəsində etnik azlıqların milli kimliklərini qoruma hüququ və öz milli kimliklərinə uyğun olaraq şəxsi və ailə həyatlarını planlaşdırma bilərləri ilə əlaqədardır.³³ Böyük palata eyni zamanda qeyd edir ki, “Avropa Şurasına üzv ölkələr arasında azlıqların xüsusi ehtiyaclarının qəbul edilməsi baxımından və onların təhlükəsizliyinin, milli kimliyinin və yaşam qaydalarının qorunması haqqında pozitiv öhtəliklər mövcutdur...” (§ 93). Məhkəmə qəbul etdi ki, dövlətlər qaraçıların yaşam qaydalarına dəstək olmalıdırlar, **onların fərqli ehtiyaclarını və yaşayış qaydalarını qanunvericilik və siyasət çərçivəsində təmin etməlidirlər.** (§ 96)

Çepmenin işində məhkəmə tərəfindən qəbul edilmiş etnik azlıqların kimliyinin, mədəniyyətinin və yaşayış qaydalarının qorunması öhtəliyi ilə əlaqədar olaraq Bolqarıstana, Fransaya və Rusyaya qarşı olan işlər üzrə də məhkəmə məhs konvensiyanın səkkizinci maddəsindən istifadə edib.³⁴

32 CoE, Research Paper, Cultural Rights in the case-law of European Court of Human Rights, 2011, pg. 14.

33 *Chapman v. the United Kingdom*, (Application no. 27238/95), ECHR judgment, 2001, para 73.

34 *Yordanova and Others v. Bulgaria*, (Application no. 25446/06), Judgment, FINAL, 24/09/2012; *Bagdonavicius and Others v. Russia* *Bagdonavicius and Others v. Russia* (Application No.19841/06) [11.10. 2016], *Winterstein and Others v. France*, (application no. 27013/07) [17.10.2013]

Munoz Diaz vs. Spain işi üzrə Avropa İnsan Haqqları Məhkəməsi mədəni kimlik hüququ üzrə maraqlı izahat verib, məhkəmə müəyyən edib ki, evliliklə əlaqəli olan qaydalar qaraçıların mədəni kimliyinin bir hissəsidir və dövlət onları tanımalı və nəzərə almalı idi. Bu konkret iş üzrə dövlət qaraçı milliyətindən olan qadına öz adət ənənələrinə görə evləndiyi üçün təqaüd verməkdən imtina edib. Məhkəmə konvensiyanın səkkizinci maddəsinin pozulmasını təsdiqləyib. Digər tərəfdən isə konvensiyanın səkkizinci maddəsinin pozulduğunu qəbul etməyib, bu işə əsasən mədəni kimliyə xarakterik olan qayda, İsveçrə milli qanunvericiliyi ilə ziddiyyət təşkil edir, milli qanunvericilik 16 yaşadək şəxslərlə evlənməni qadağan edir.³⁵ Belə hallarda yəni, milli qanunvericilik, ictimai qayda və etnik azlıqların mədəniyyətinin qorunması arasında seçim edilən zaman üstünlük məhz birinciyə verilir.

Milli azlıqların kimliyinin və mədəniyyətinin müdafiə olunması barəsində olan məhkəmə təcrübəsi və beynəlxalq standartlar göstərir ki, bu hüquq ayrılmış və izolasiya olunmuş formada olmamalıdır və onlar başqa hüquqlarla və azadlıqlarla birlikdə mövcut olmalıdırlar. Ancaq təbii ki, konkret etnik azlıqlara aid olan etnik və mədəni kimliyin xarakteri nəzərə alınmalıdır. Eyni zamanda son məhkəmə qərarından da göründüyü kimi, milli mədəniyyət və kimlik və ya ona xas olan hansısa bir qayda ölkənin əsasən qanunvericiliyi ilə və qaydaları ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir. Əgər bu hal olarsa bu zaman qeyd olunan hüququn məhtutlaşdırılması mümkündür. Düzdür qeyd etdiyimiz halla bağlı heç bir yuxarıda sadaladığımız qanunda konkret qeyd mövcud deyil ancaq, əgər məhdudiyyət qanunla nəzərdə tutulubsa, demokratik cəmiyyətə uyğundursa və vaciblik varsa avropa insan hüquqları konvensiyasının yuristiksiyası bu məhtudiyyətin mövcudluğunu qəbul edir.

4.2. Yığıncaqlar və birləşmək, Fikri ifadə etmək, din azadlığı

Bu başlıqda etnik azlıqları dil, din və mədəniyyət fərqi ilə görə milli çoxluqdan qorunması üçün xüsusi əhəmiyyət verilən mülki hüquqlar toplanılıb. Bular fikri

35 Z.H. and R.H. v. Switzerland Application no. 60119/12, ECtHR, 8 December 2015.

ifadə etmək, dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı, eləcə də etiqad və din azadlığı daxildir. Bu fərdi mühüm əhəmiyyətə malik hüquqların bir yerdə müzakirə olunmasının səbəblərindən biridə çərçivə konvensiyadır, bütün bu hüquqlar konvensiyanın 7-ci və 8-ci maddələri ilə müəyyən edilir. Eyni zamanda bütün bu hüquqlar etnik azlıqların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ümumi bir ruha və əhəmiyyətə malikdirlər.

Çərçivə konvensiya yeganə məcbur edici gücə malik olan beynəlxalq sənəddir, hansı ki, dövlətin üzərinə pozitiv öhtəlik qoyur ki, bu hüquqları qorusun və xüsusilə etnik azlıqlarla bağlı müvafiq qanunvericilik və İnstitusional resurslar yaratsın.³⁶ Eyni zamanda İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya da qeyd edilməlidir, bu konvensiyanın beşinci maddəsi irqi ayrı-seçkiliyin istənilən forması ilə (dərinin rəngi, irq, milliyyət, etnos) bağlı qaydaları müəyyənləşdirir. Başqa beynəlxalq instrumentlər (alətlər) çərçivəsində qeyd olunan hüquqlar, ümumi insan hüquqlarının/azadlıqlarının bir hissəsi kimi müzakirə olunur və ayrı-seçici davranış, bu halda isə milli mənsubiyyətə görə ayrı-seçici davranış varsa qaydaların pozulmasını dahada ağır hesab edilir.

dinc toplaşmaq, fikri ifadə etmək, eyni zamanda etiqad və din azadlığı bütün bu hüquqla birlikdə çərçivə konvensiyanın üç maddəsində toplanıb. 7-ci maddə dövlətin bu hüquqları təmin etməsi barəsində ümumi izahat verir.

Maddə 7:

Tərəflər milli azlıqlara mənsub hər bir şəxsin dinc yığıncaqlar keçirmək azadlığı və assosiasiyalar azadlığı, fikrini ifadə etmək azadlığı və düşüncə, vicdan və din azadlığı hüquqlarına hörməti təmin edirlər.

Sonrakı iki maddə də burada sadalanan hüquqlardan bəziləri daha detallı şəkildə açıqlanılır və əlavə pozitiv öhtəliklərdə müəyyən edilir. 8-ci maddə din azadlığın aiddir, 9-cu maddə isə fikri ifadə etmək azadlığına və etnik azlıqların müdafiəsi sahəsində medianın roluna aiddir, bu mövzunu sonrakı başlıqda müzakirə edəcəyik.

Çərçivə konvensiyanın izahı bildiri ki, 7-ci maddə də göstərilən hüquqlar hər bir şəxsə aiddir, ancaq etnik azlıqlar üçün bu hüquqlar xüsusi əhəmiyyətə malik-

³⁶ Avropa Şurasının çərçivə konvensiyasının izahı vərəqəsi, maddə 7.

dir.³⁷ Bu hüquqlar Avropa konvensiyasında və Avropa Məhrkəməsi təcrübəsində fərdi olaraq müəyyənləşdirilib və onların etnik azlıqlar konvensiyasında təkrarlanması, onların etnik azlıqlar qrupu üçün necə əhəmiyyətə malik olmasını qeyd etmək məqsədi daşıyır.

Müşavirəçi komitənin 7-ci maddə ilə nəzərdə tutulan hüquqların qorunması ilə əlaqəli olaraq, üzv ölkələrə müxtəlif vaxtlarda verdiyi tövsiyələr diqqətə layiqdir. Bu tövsiyələr ümumiyyətlə çərçivə konvensiya həddlərində hüquqların müdafiəsi standartlarının yaradılmasına dəstək olur. Burada sadəcə bir neçə mühüm və sistem xarakterli tövsiyəyə diqqət yetirəcəyik:

Birləşmə azadlığı:

- Etnik azlıqların müdafiəsi ilə məşxul olan təşkilatların qeydiyyatdan keçirilməsi üçün, dövlətlər öhtəlik daşıyırlar ki, sürətli, çevik və asan prosedurlar yaratsınlar.³⁸ Komitə eyni zamanda bildirir ki, yeddinci maddə ilə müəyyən edilmiş hüquqlar, mütləq hüquqlar deyil, onlar məhdudlaşdırıla bilər, ancaq, məhdudlaşdırma mütənasib şəkildə olmalıdır və milli azlıqların qanuni maraqları və fəallıqları məhdudlaşdırılmamalıdır. Komitə eyni zamanda qeyd edir ki, birliklər və siyasi partiyaların qeydiyyatdan keçməsi üçün qoyulmuş şərtlər etnik kimlik fərqiə əsaslanmamalıdır.³⁹
- Ölkələr pozitiv öhtəlik daşıyırlar ki, qanunvericiliyə dəyişikliklər etmə yolu ilə mərkəzi və yerli səviyyədə etnik azlıqların birləşmə azadlığından yararlanmasını artırınsınlar.⁴⁰
- Dövlət vergi sistemi etnik azlıqlara birləşmə azadlığı hüququndan yararlanmaqda maneəçilik törətməməlidir.⁴¹
- Dövlət orqanları öhtəlik daşıyırlar ki, məhtudiyyət və gözlətmə olmadan etnik azlıqların birləşmə hüququndan yararlanmasını təmin etsinlər. Ola bilər

37 Avropa Şurasının çərçivə konvensiyasının izahı vərəqəsi, paraqraf 51-54.

38 Məşvərətçi komitənin birinci düşüncələr toplusu Azərbaycan, Kosovo və Moldova üzrə, ikinci toplusu Rumınyaya və Rusiya Federasiyası üzrə.

39 Məşvərətçi komitənin Bolqarıstan üzrə üçüncü rəyi.

40 Məşvərətçi komitənin ikinci düşüncələr toplusu Azərbaycan, Bolqarıstan üzrə.

41 Məşvərətçi komitənin ikinci düşüncələr toplusu Xarvatya üzrə.

ki, bu birlik etnik azlıqlara dəstək olmağa və ya xüsusi maraqların təqdim olunmasına yönəlmiş olsun, məsələn gənclər birliyi olabail.⁴²

- Estonyada etnik azlıqları təsvir etmə azadlığını qiymətləndirən zaman komitə ümumi xarakterli izahat verib və qeyd edib ki, etnik azlıqların hüquqlarının təbliğatı ilə məşğul olan şəxslər, eyni zamanda toplaşma hüququndan yararlanan şəxslər bu əməllərinə görə mühakimə edilməməlidirlər.⁴³
- Birlik/asosiasiya yaratma azadlığı siyasi həyatda iştirak etmənin yollarından biri olduğuna görə, siyasi partiyalar yaratma yolu ilə bu hüququn icra olunmasını komitə mütamadi olaraq ölkələrə tövsiyə edir. Müvafiq olaraq siyasi partiya yaratma hüququ ayrı-seçkilik səbəbi ilə və uyğun olmayan tələblərlə məhdudlaşdırılmamalıdır.

İfadə azadlığı

- Dövlətlər qəzetlərin qeydiyyatdan keçirilməsi üçün bərabərsəviyyəli prosedur tələbləri qoymalıdırlar. istənilən maneəçilik, ifadə azadlığının pozulması kimi qiymətləndirilməlidir, bu isə etnik azlıqlara qanuni məqsədlərini həyata keçirməkdə maneəçilik törədir.⁴⁴

Dinc toplaşma azadlığı:

- Etnik azlıqların dinc toplaşma hüquqlarını təmin etmək üçün, dövlət pozitiv ölçülər götürməlidir. əgər ehtiyac olarsa təhlükəsizliklə bağlıda ölçülər götürməlidir.⁴⁵

Din azadlığı:

- Dövlətlər məktəblərdə obyektiv və neytral təhsil mühiti yaratmalıdırlar. Hansısa dinə ayrıca diqqət ayırmadan müxtəlif dinlər və mədəniyyətlər haqqında ümumi və mədəni bilikləri yaymalıdırlar. Valideyinlər öz övladları üçün hansısa konkret din barəsində kurslar seçə bilirlər.⁴⁶ Komitə dövlətlərə

42 Məşvərətçi komitənin üçüncü düşüncələr toplusu Azərbaycan üzrə.

43 Məşvərətçi komitənin üçüncü düşüncələr toplusu Estoniya üzrə.

44 Məşvərətçi komitənin ikinci düşüncələr toplusu Azərbaycan üzrə.

45 Məşvərətçi komitənin ikinci düşüncələr toplusu Kosovo üzrə

46 Məşvərətçi komitənin ikinci düşüncələr toplusu Norveç, Serbiya üzrə.

tövsiyyə edir ki, dinin tədrisi multimedii ictimai təbiətdə və etnik azlıqların düşüncələrini nəzərə alaraq olmalıdır.⁴⁷

- Dövlət təminat verməlidir ki, ölkədə din və etiqad azadlığı ilə bağlı mövcud olan qanunvericilik hansısa dini qrupu üstün vəziyyətə qoymamalıdır.⁴⁸
- Dini təşkilatların qeydiyyatdan keçirilməsi ilə bağlı komitə bildirir ki, bu məsələ ilə bağlı hökumət müvafiq icmanın nümayəndələri ilə effektiv münasibət qurduqdan sonra qərar verməlidir. Məqsəd isə odur ki, etnik azlıq nümayəndələri lazımi ibadət yerlərindən effektiv yararlanı bilsinlər və qeyd olunan binaları qeydiyyatdan keçirsinlər.⁴⁹ Kilsə binlərinin qeydiyyatdan keçirilməsi ilə bağlı komitə dövlətlərə tövsiyyə edir ki, bu proses zamanı maraqlı şəxslərin maraqları nəzərə alınsın və ibadət xanalar milli azlıqlara qarşı ayrı-seçkilik olmadan qeydiyyatdan keçirilsin.
- Dini təşkilatların maliyyələşdirilməsi ilə bağlı müşavirətçi komitə qeyd edir ki, ölkədə din azadlığının olması ölkənin dini təşkilatları maliyyələşdirmə öhtəliyinin olması demək deyil. Ancaq bərabərlik prinsipindən irəli gələrək, əgər dövlət müəyyən dini təşkilatı maliyyələşdirməyə üstünlük verirsə, bu halda artıq suallar yaranır..⁵⁰

Habelə çərçivə konvensiyanın müşavirətçi komitəsinin izahı da maraqlıdır, burada bildirilir ki, dövlət orqanları tərəfindən götürülən istənilən ölçü, hansının ki məqsədi dövlətə qarşı olan tənqiddə görə toplaşma və ifadə azadlığı hüququun məhdudlaşdır, çərçivə konvensiya ilə tanınmış hüquqlardan istifadə olunmasına birbaşa və neqativ olaraq təsir göstərəcək. Məhz bu mənada müşavirətçi komitə bildirir ki, etnik azlıqların siyasi partiya yaratma hüquqları məhdudlaşdırılmamalıdır, bu yolla onlar öz maraqlarını və hüquqlarını qoruyacaqlar,⁵¹ habelə müdafiə standartı dini təşkilatların qeydiyyatdan keçirilməsi hüququna da aiddir ki, öz icması daxilində öz dininə etiqad edə bilsin.⁵²

47 Məşvərətçi komitənin ikinci düşüncələr toplusu Rusiya Federasiyası, Gürcüstan üzrə.

48 Eyni.

49 Məşvərətçi komitənin dördüncü düşüncələr toplusu Makedoniya, Gürcüstan üzrə.

50 Məşvərətçi komitənin birinci düşüncələr toplusu Danimarka, Finlandiya, Norveç üzrə.

51 Məşvərətçi komitənin üçüncü düşüncələr toplusu Bolqarıstan üzrə, ikinci düşüncələr toplusu Gürcüstan üzrə, üçüncü düşüncələr toplusu Rusiya üzrə.

52 Məşvərətçi komitənin üçüncü düşüncələr toplusu Rusiya və Azərbaycan üzrə.

Etnik azlıqların birlik yaratma azadlıqları barəsində Avropa İnsan Haqları məhkəməsi bildirir ki, konvensiyanın 11-ci maddəsi ilə təmin edilən bu hüququn məqsədi etnik azlıqların mədəniyyətini və şüurunu qorumaq və ona dəstək olmaqdır. *Sidiropoulos and Others v. Greece* işi üzrə məhkəmə etnik azlıqların mədəniyyətinin qorunmasına yönəlmiş standartı müzakirə edib. Bu işdə ərizəçi olan şəxs “makedoniyalı” mənşəyli və “makedoniyalı milli məsubiyyətə” aid olduğunu bildirir. Bu etnik qrup nümayəndələri “Mkedoniya sivilizasiyası evi” adlı qeyri-kommersiyalı assosiasiya (əmiyyət) yaratmağı qərara alıblar. Yunanistan məhkəməsi təşkilatı qeydiyyatdan keçirməyib, buni isə Avropa İnsan Haqları məhkəməsi konvensiyanın 11-ci maddənin pozulması hesab edib. Məhkəmə qərarında görülür ki, cəmiyyətin məqsədi yerli mədəniyyəti və adət-ənənəyi qorumağa və inkişaf etdirməkdir. Etnik azlıqların bu qanuni hüquqlarının məh-tutlaşdırılmasını məhkəmə 11-ci maddə ilə müdafiə olan hüquqa qeyri-münasib müdaxilə hesab etdi.

Tourkiki Enosi Xanthis and Others v. Greece işi üzrə məhkəmə bildirib ki, ərizəçinin Yunanıstanda öz mədəni azlıqlarını (islam azlığı) müdafiə etmək məqsədi ilə olan istəyi ölkənin ərazi bütövlüyünə və ya ictimai əsəyişə təhlükə olaraq qiymətləndirilməməlidir. Məhkəmə eyni zamanda bildirib ki, azlıqların və fərqli mədəniyyətin mövcud olması tarixi faktdır, buna qarşı demokratik cəmiyyətlər sülhsevər yanaşmalıdırlar, hətta daha da onu qorumalıdırlar və beynəlxalq hüquq prinsiplərinə müvafiq olaraq dəstək olmalıdırlar.⁵³

Avropa İnsan Haqları məhkəməsi eyni zamanda müəyyən edib ki, konvensiyanın 11-ci maddəsi etnik azlıqlara ixtiyar verir ki, dinc toplaşma hüquqlarından istifadə etsinlər, məsələn özləri üçün vacib olan xüsusi mədəni əhəmiyyətə malik tarixi hadisələri qeyd etmək məqsədi ilə.⁵⁴

Gorzelik and other vs. Poland işi üzrə böyük palata 2004-cü il qərarı ilə etnik azlıqların ufadə azadlığı və toplaşma azadlığının izahından kanara çıxaraq, onların adət-ənənələrinin və mədəniyyətinin qorunmasına demokratik ictimaiyyətin inkişaf etməsi üçün daha da yüksək əhəmiyyət verib.

53 Tourkiki Enosi Xanthis and Others v. Greece*, no. 26698/05, 27 March 2008, para 51- 56.

54 Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria, Applications nos. 29221/95 and 29225/95, ECHR, 2002.

Məhkəmə bu iş üzrə izah edib ki, siyasi partiyalar ölkədə plüralizmin və demokratiyanın qorunmasında əhəmiyyətli rola sahibdirlər. Müxtəlif məqsədlərlə, eyni zamanda mədəni irsin qorunması məqsədi ilə, müxtəlif sosial-iqtisadi məqsədlərlə, din, etiqad və ya tədris, milli kimlik və ya azlıqların şüurunı yüksətmək məqsədi ilə yaran birliklərdə demokratiyanın düzgün fəaliyyət göstərməsi yönündə mühüm rola malikdirlər. Plüralizm mədəni, etnik, dini və başqa rəngarəngliyi qəbul etməyə və onlara hörmətlə yanaşmaya əsaslanır. Müxtəlif kimliyə malik insanların və qrupların harmoniya şəkilində birlikdə yaşaması, sosial birliyin əldə edilməsi üçün vacibdir. Təbii ki, vətəndaş cəmiyyətinin sağlam fəaliyyətdə olduğu ictimaiyyətdə, demokratik proseslərdə vətəndaşların birlik formalarına gəlməsi yolu ilə olur.⁵⁵

Bu cür izahat verməsinə baxmayaraq, bu iş üzrə mövcud olan halları nəzərə alaraq məhkəmə hüquqa müdaxilə olunmasını qanuni sayıb və 11-ci maddənin pozulmasını təstiqləməyib, çünki qeydiyyatdan keçməsinə rədd cavabı alan siyasi partiyanın seçdiyi ad seçiciləri çaşıdıracaqdır.

Bu işə oxşar olaraq, *Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası v. Turkey* işi üzrə məhkəmə ifadə (10-cu maddə) və toplaşma (11-ci maddə) azadlığı hüququnun pozulmasını təstiqləyib. Yəni təhsil və elm işçilərini birləşdirən birlikdən hökumət tələb edib ki, nizamnamədən “ana dilində oxuma” qeydi çıxarılsın, əks halda cəmiyyətin dağıdılması ilə təhdid edib. Məhkəmə qeyd edib ki, 10-cu maddə də istənilən dildə məlumat və ideya qəbul etmə və ötürmə azadlığı hüququ göstərilir, bu isə insana ictimai həyatda istənilən siyasi, mədəni və sosial məlumatların və ideyaların ötürülməsində iştirak etmə imkanı verir (§ 71). Etnik azlıqların dil hüquqları, ifadə azadlığının tərkib hissəsi olaraq Türkiyəyə qarşı çıxarılan məhkəmə qərarlarında bir neçə dəfə müzakirə mövzusu olub.⁵⁶

Beynəlxalq məhkəmə təcrübəsindən də aydın olaraq göründüyü kimi, demokratik ictimaiyyətin quruculuğu yolunda burada qeyd edilən hüquqların qorunması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Digər tərəfdən etnik azlıqların həssas təbiətində irəli gələrək hüquqların qorunması daha çox həssaslıq xarakteri daşıyır və ayrı-seçki-

55 Gorzelik & others v. Poland, Application No. 44158/98, ECHR, 2004;

56 Ulusoy and Others v. Turkey, Application no. 52709/99, ECHR, 2007;

lik və qeyribərabərliyin aradan qaldırılması üçün dövlət daha çox pozitiv öhtəliklər yerinə yetirməli olur

4.3. Media əlçatanlığı hüququ

Media əlçatanlığı hüququ çərçivə konvensiyanın ifadə azadlığı çərçivəsində müzakirə edilir. Bəllidir ki, media ifadə azadlığının effektivliyi yönündə böyük rola sahibdir və digər tərəfdən medianın özü də bu hüququn subyektidir. Etnik azlıqların ifadə azadlığının qorunması sahəsində media əlçatanlığı hüququ ayrıca mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Çərçivə konvensiyanın doqquzuncu maddəsinə əsasən ölkələr bütün etnik azlıqların hökumət orqanlarının müdaxiləsi və maneəçiliyi olmadan öz dilində fikrini ifadə etmə, məlumat qəbul etmə və məlumat ötürmə hüququnu olmasını qəbul edirlər.

Media əlçatanlığı hüququ doqquzuncu maddə çərçivəsində sonrakı hüquqlardan ibarətdir:

- 1) Səsli radio və televiziya verilişlərini, yaxud kinomaloqrafiya müəssisələrini lisenziyalaşdırma hüququ;
- 2) çap mediası yaratma və ondan istifadə hüququ;
- 3) Kütləvi media əlçatanlığı hüququ.

Dövlətlərin media vasitələrinin lisenziyadan keçməsinə tələb etmə hüququ məhdudlaşdırılmır ancaq, bu proses ayr-seçkilik olmadan həyata keçirilməlidir və obyektiv kriteriyalara əsaslanmalıdır. Eyni qaydalar çap medialarının yaranmasına və onların əlçatanlığına da aiddir.

Media əlçatanlığının artırılması üçün adekvat ölçülərin götürülməsinin məqsədi tolerantlığa və plüralizmə dəstək olmaqdır.

Media əlçatanlığı eyni zamanda həm də başqa hüquqların qorunması mexanizmidir. Çap, televiziya və elektronik medianın etnik azlıqların dilində əlçatan olması etnik azlıqlar üçün mühüm resursdur. Media vasitələri etnik azlıqların izolasiyadan çıxmasında mühüm rol oynayırlar, onların keçidini və münasibətlərini

artırırlar. Bu isə onlara dəstək verir ki, başqa hüquqlardanda aktiv şəkildə istifadə etsinlər, sosial və elektron mediadan istifadə etsinlər və marifləndirici təbliğatlar aparsınlar. Qeyd olunan vasitələr üçün müvafiq infrastrukturanın qurulması vacibdir, məsələn yüksək sürətli internet əlaqəsi və etnik azlıqların yaşadıkları yerlərdə də qeyd olunan sürətli internet vasitəsi olmalıdır.

Azlıqların yerli televiziyalarda marqinalizasiya edilməsi, eyni zamanda onların fukloru, milli libasları, mətbəxləri və adət-ənənələri haqqında ayrıca proqramların işıqlandırılması, azlıqların ayrıca izolasiya olunmuş icma olması haqqında stereotip düşüncə formalaşmasına xidmət edə bilər və onlara cəmiyyət tərəfindən hörmət bəslənməməsinə və qəbul edilməməsinədə səbəb ola bilər.⁵⁷ Eyni zamanda jurnalistlərin və başqa media mütəxəssislərinin rəngarəng ictimaiyyətin xüsusi ehtiyacları və çətinlikləri barəsində həssaslığının artırılması vacibdir. Eyni zamanda məşvəratçi komitə dövlətlərə tövsiyə edir ki, mediaya nəzarət şurasında azlıq nümayəndələrinin sayını artırınsınlar.⁵⁸

4.4. Dil hüquqları

Dil hüquqları sadəcə mədəni kimliyin ifadə edilməsi ilə bağlı deyil, daha çox azlıqların sosial və siyasi/mülki hüquqlardan istifadə olunmasının mühüm mexanizmidir.⁵⁹

BMT-nin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar komitəsi qeyd edir ki, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq paktın 15-(1)-ci maddəsinə əsasən insan özü arzu etdiyi dildə özünü ifadə azadlığı hüququna malikdir.⁶⁰ Dil hüquqlarında mərkəzi yeri məhz bu hüquq tutur. Komitə öz ümumi izahında bildirir ki, bu hüquq etnik azlıqlar üçün xüsusi ilə əhəmiyyətlidir, çünki onlar öz mədəniyyətlərini və dillərini qoruya və dəstək ola bilərlər. Eyni zamanda bu

57 Məşvəratçi komitənin ikinci düşüncələr toplusu Gürcüstan üzrə;

58 Məşvəratçi komitəsinin ikinci tematik rəyi, səh 46.

59 Susanna Marcini, and Bruno de Witte, *Language rights as Cultural Rights, European Perspective*, 2008, at 247- 284.

60 UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment no. 21, Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1a of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), 21 December 2009, E/C.12/GC/21.

hüquq ifadə azadlığının bölünməz hissəsi hesab edilir, bu isə hələ 1993-cü ilə Balantin in işi üzrə insan hüquqları üzrə kmitə tərəfindən təstiqlənib.⁶¹

Balantin in işi üzrə müəyyən edilmiş yuxarıda qeyd olunan prinsipi, sonradan Avropa İnsan Haqları məhkəməsinin təcrübəsi də möhkəmləndirib. Konvensiyada dil hüququna ayrıca yer ayrılmasına baxmayaraq, məhkəmə bu hüququ bir neçə maddənin tərkibi olaraq müzakirə edir. Məsələn 5-ci maddənin ikinci hissəsinə əsasən konvensiya bildirir ki, saxlanılan şəxsə **onun üçün aydın olan dildə** saxlanmanın səbəbi və əsası izah edilməlidir. Eyni zamanda 6-cı maddənin üçüncü hissəsinə əsasən şəxsin hüququ var ki, **özü üçün aydın olan dildə** ona ittiham izah edilsin və əgər məhkəmə prosesinin gedişatının dilini bilmirsə tərcüməçisi olsun..

Avropa konvensiyası ictimai qurumlarda müəyyən dilin istifadə olunmasına da *per se* müəyyən edir. Üzv ölkələr dil birliyi yaratmaq üçün ictimai qurumlarla münasibət dilini və ya dillərini özləri müəyyənləşdirirlər.⁶² Ancaq məsələn *Güzel Erdagöz v. Turkey* işi üzrə məhkəmə müəyyən edib ki, Türkiyə məhkəməsi tərəfindən ərizəçiyə adına düzəliş edilməsinə rədd cavabı verməklə konvensiyanın 8-ci maddəsi pozub (ərizəçi bildirmiş ki, kürtcə onun adı “Güzel” kimi deyil „Gözel” olaraq ifadə olunur). Məhkəmə bu iş üzrə hüququn pozulmasını daha çox ona görə müəyyən edib ki, Türkiyə qanunvericiliyi hökumətin diskresiya hüququnu aydın formada izah etmir.

Şəxsi həyat hüququndan əlavə Avropa Məhkəməsi dil hüquqlarını ifadə azadlığı çərçivəsində də müzakirə edib. Ekin cəmiyyəti (assosiasiyası) Fransaya qarşı işi üzrə məhkəmə müəyyən edib ki, Fransa qanunvericiliyi konvensiyanın 10-cu maddəsinə pozur, çünki azlıqların dilində çapa icazə vermir.⁶³ Eyni zamanda *Ulusoy and Others v. Turkey* işi bələdiyyə binasında kürd dilində təqdimatın keçirilməsinin qadağan edilməsini konvensiyanın 10-cu maddəsinin pozulması hesab edib. Eyni zamanda bu dildə olan qəzetlərin həbsxana müəssisələrinə verilməsinin qadağan edilməsini məhkəmə 10-cu maddənin pozulması sayıb (*Mesut Yurtsever and Others v. Turkey*).

61 John Ballantyne and Elithabaz Davidson and Gorton McIntyre vs Canada, Human Rights Committee, 47th session, Communication Nos 359/1989 and 385/1989, views adopted on 31 March 1993, para 11.4.

62 Research paper, Cultural Rights in the case law of European Court of Human Rights, Council of Europe, 2017, at 23

63 Association Ekin Vs. France, App no 39288/98, ECHR, Judgment of 17 July, 2001.

Dil hüququna təhsil hüququ çərçivəsində baxsaq, ECHR dəqiqləşdirmir və sadəcə dövlətlərə öhtəlik verir ki, insanları özdəri seçdiyi dildə təhsil alma hüququ ilə təmin etsin. Bu məsələni məhkəmə özünün ilk işlərindən birində ilkin məhkəmə təcrübəsində təstiqləyib.⁶⁴ Belçika təhsilinin dil məsələsi işi üzrə 1968-ci ildə məhkəmə bildirib ki, ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi maddəsi təhsil hüququ ilə birgə müzakirə edilməlidir. Müəyyən edib ki, bu iki qeyd birlikdə istənilən formada ayrı-seçkilik olmadan, həmçinin dil və etnik mənsubiyyət ayrı-seçkiliyi olmadan təhsil hüququnun təmin edilməsi deməkdir. Müvafiq olaraq dövlətlər öhtəlik daşıyırlar ki, öz yurisdiksiyası çərçivəsində hər kəsi təhsil hüququ ilə təmin etsin, ancaq bu dövlətin hər kəsi öz istəyinə uyğun olaraq təhsil hüququ ilə təmin etməsi öhtəliyinin olması deyil.

Məhkəmə tərəfindən 1968-ci ildə müəyyən edilmiş bu şərt test vaxt keçdikcə dəyişib. Məsələn son işlərdən birində *Catan vs Moldova and Russia*⁶⁵ işi üzrə Moldovanın nəzarətindən çıxmış Transnistriya ərazisində latın əlifbasından istifadə edilməsi məsələsini müzakirə edib. Tanınmayan Transnistriya rejimi tərəfindən məktəblərə məcburi olaraq latın əlifbasının əvəzinə rus ədəbiyyatının daxil edilməsini, ərizəçi olan uşaqların öz anadilində təhsil alma hüquqlarının pozulması kimi qiymətləndirib. Kipr – Türkiyəyə qarşı iş üzrə məhkəmə çıxardığı qərarla müəyyən edib ki, Şimali Kipr hökuməti Şimali Kiprdə yaşayan azlıq nümayəndələri olan yunanların şəxslərin hüquqlarını pozur, çünki onları öz dillərində təhsil alma hüququ ilə yalnız ibtidai siniflərdə təmin edir, orta təhsil sahəsində isə yox.⁶⁶ *İrfan Temel and Others v. Turkey* işi üzrə məhkəmə müəyyən edib ki, 18 nəfər tələbənin hüquqları pozulub, onlar, universitetdə kurd dilində fakultativ fənnin tədris olunmasını istəyiblər və buna görə də disiplin cəzası olaraq tələbə statusları dayandırılıb.⁶⁷

Bu təcrübə ilə təsdiq edilir ki, dil ifadə və münasibət azadlığının mərkəz vasitəsi olduğuna görə, dil hüquqlarının qorunması başqa hüquqların həyata keçirilməsi ilə, eyni zamanda təhsil hüququ, media əlçatanlığı, mədəni, sosial və iqtisadi həyatda iştirakçılıq hüququ ilə sıx əlaqədərdir..⁶⁸

64 Case Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium (merits), 23 July 1968, § 3, Series App no. 6, para 6-11.

65 *Catan v Moldova and Russia*, App nos 43370/04, 8252/05, 18454/06, ECHR. 2012.

66 *Cyprus vs. Turkey*, ECHR, Judgment, Grand Chamber, 10 May, 2001. para 278.

67 *İrfan Temel and Others v. Turkey*, App no. 36458/02, ECHR, 2009.

68 Thematic Commentary No. 3 The Language Rights of Person Belonging to National Minorities Under The Framework Convention, 3.

Bu halda çərçivə konvensiya yeganə beynəlxalq hüququ sənətdir, hansı ki, etnik azlıqların dil hüququ ilə bağlı dövlətlərə pozitiv öhtəliklər verir. Bu hüquqlar çərçivə konvensiyada birneçə istiqamətə ayrılır

1) **İnzibati orqanlarla azlıqların dilində münasibət hüququ:** milli azlıqların məskunlaşdığı ərazilərdə və ya onların sayı əhəmiyyətli dərəcədə olan yerlərdə, əgər onlar tələb edirlərsə və bu tələb real ehtiyaclarla üst-üstə düşürsə, dövlətlər proqramlar yaratmalıdırlar, hansının ki çərçivəsində bu şəxslərlə və inzibati orqanlarla münasibət zamanı azlıqların dilindən istifadə olunmalıdır.

2) **Cinayət işi prosesi zamanı azlıqların dilindən istifadə olunması hüququ:** milli azlıq nümayəndələri onların saxlanılmasının səbəbi haqqında və onlara qarşı irəli sürülən istənilən ittiham haqqında təxirə salınmaz şəkildə özlərinin başadüşdükləri dildə məlumatlandırılmalıdırlar. Öz başa düşdükləri dildə özlərini müdafiə etmə hüquqları var və ehtiyac olarsa ödənişsiz tərcüməçi xidmətindən də yararlanı bilərlər.

3) **Öz ad və soyadlarını azlıqların dilində istifadə etmə hüququ:** Dövlətlər öhtəlik daşıyırlar ki, azlıqların ad və soyadlarını onların ana dilində qəbul etsinlər və bu məqsədlə öz hüquq sistemlərinə müvafiq əlavə dəyişikliklər etsinlər;

4) **İctimai yerlərdə öz dillərində tıkimatlar, işarələr və başqa özəl xarakterli məlumat yayma hüququ.** Bundan əlavə milli azlıqların ənənə şəkildə yaşadıkları yerlərdə və ya etnik azlıq nümayəndələrinin külli miqdarda məskunlaşdıqları yerlərdə ənənəvi yer adları, əgər tələb və ehtiyac varsa küçə adları və topoqrafiya işarələr azlıqların dilində yerləşdirilə bilər.

Məşvərətçi komitə hesab edir ki, bu hüquqlar bütün etnik azlıqlara aiddir və istənilən formalı məhtudiyyət fərdin şəxsi və şəxsi həyat hüququ çərçivəsində müzakirə edilməlidir.⁶⁹ Dövlət dilinin gücləndirilməsi və qorunması məqsədi ilə dövlətlər müəyyən məhtudiyyətlər tətbiq edə bilərlər ancaq, bu məhtudiyyətlərin məqsədi yuxarıda sadalanan hüquqların və etnik azlıqlar haqqında çərçivə konvensiyanın ruhuna uyğun olmalıdır, ictimaiyyət içində tolerantlığı və qarşılıqlı anlaşmanı dəstəkləməlidir. Rəsmi və dövlət dilinin təbliğinə yönəlmiş olan hüquqi qaydalar və başqa tədbirlər fərdin şəxsi sərhədlərini pozmamalıdır və azlıqların kimliyini və dil ehtiyaclarını pozacaq formada həyata keçirilməməlidir.

69 Leonid Raihman v. Latvia, Communication No. 1621/2007, Human Rights Committee UN Doc. CCPR/C/100/D/1621/2007 (2010).

Dil ehdiyaclarına verilən əhəmiyyət haqqında olan yuxarda qeyd olunan hüquqlardan əlavə, eyni zamanda bu məsələni ictimai həyatda iştirakçılıq hüququ ilə əlaqədə də müzakirə etmək lazımdır. Bu halda dil hüququnda ölkənin rəsmi dilini bilmə hüququ nəzərdə tutulur. Qeyd olunan vacib instrument (alət) sayılır ona görəki, etnik azlıq nümayəndələri ictimai həyatda iştirak edən ölkənin rezidenti və aktiv vətəndaşı olaraq fərqlənə bilsinlər.⁷⁰ Gürcüstanda yaşayan etnik azlıqların misalı üzrə komitə qeyd edir ki, etnik azlıq nümayəndələri əmək bazarında, təhsil alma hüququ sahəsində, səhiyyə sisteminə və başqa sosial xidmətlərin qəbulunda tez-tez maneələrlə rəsləşirlər. Bu maneələr başqa maneəçiliklərlə birlikdə eyni zamanda dil bariyeri ilə rəsmi dilin yetərli səviyyədə bilməməklə də əlaqəlidir.⁷¹

Məhz ictimai həyatda iştirakçılıq və inteqrasiya hüququndan irəli gələn ölkələr öhtəlik daşıyırlar ki, azlıqların dillərinin qorunmasını və tədris olunması təmin etməklə birlikdə, ölkənin rəsmi dilinin tədris olunmasını da təmin etsinlər. Qeyd olunan pozitiv öhtəlik nə çərçivə konvensiyada nə də başqa beynəlxalq hüquqi sənəddə ayrıca göstərilmiş ancaq, iştirakçılıq və inteqrasiya hüququ icrası ölkənin əksəriyyətinin dilini bilmədən mümkün olmayacağına bəlli olmasına görə, bu öhtəliyi ölkələr avtomatik olaraq daşıyırlar. Əks halda etnik azlıqlar tam izolasiyada qalacaqlar və ölkənin ayrıca vətəndaşı kimi formalaşacaqlar, ölkə üçün və onların özləri üçün mühüm olan mülki və siyasi proselərdə iştirak etməyəcəklər, bu isə öz növbəsində onların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə öz təsirini göstərəcək

4.5. Təhsil hüququ

Campbell and Cosans vs UK işi üzrə təhsil və tədris konsepsiyasını Avropa insan haqları məhkəməsi maraqlı şəkildə izah edib: „Təhsil bütöv bir prosesdir, burada istənilən cəmiyyətdə olduğu kimi məqsəd gənclərə öz etiqadlarının, mədəniyyətlərinin və başqa dəyərlərin ötürülməsidir, tədris isə konkret elm və intellektin ötürülməsi prosesidir“.

70 məşvərətçi komitəsinin üçüncü tematik rəyi təhsil hüququ üzrə, səh 27.

71 Məşvərətçi komitənin birinci düşüncələr toplusu Gürcüstan üzrə.

Təbii ki, təhsil hüququ da sadəcə etnik azlıqlara aid olan hüquq deyil, ancaq burada məsələ ondan ibarətdir ki, bu etnik azlıqlar üçün xüsusi ilə əhəmiyyətlidir və xüsusi yükə malikdir. Etnik azlıqlar üçün bu hüququn xüsusi əhəmiyyəti odur ki, onlar, bu mühüm instrument (alət) vasitəsi ilə milli dəyərlərini, elmi dəyərlərini və öz yanaşmalarını qorumuş olurlar. Eyni zamanda təhsil hüququ başqa hüquqlardan yararlanmaya da təkan verir, məsələn iştirakçılıq hüququ, ifadə azadlığı hüququ və toplaşma hüququ və s. Buna görə də təhsil hüququ sadəcə sıradan bir təhsil hüququ deyil, o, eyni zamanda başqa hüquqların həyata keçirilməsi və öz mədəniyyətinin və etnik kimliyinin qorunması üçün bir mexanizmdir.

Baxmayaraq ki, təhsil hüququ bir çox beynəlxalq mexanizmlərlə qaydaya salınır, ancaq bilavasitə etnik azlıqların təhsil hüququ barəsində sadəcə Avropa Şurasının çərçivə konvensiyasında qeydlər keçir. Buna baxmayaraq bütün beynəlxalq hüququ aktlarda göstərilən təhsil hüququ heç bir ayrı-seçkilik olmadan, milli mənsubiyyətindən aslı olmayaraq bütün etnik azlıqlarda aiddir.

Təhsil hüququ Avropa Şurasının çərçivə konvensiyasında üç maddə olaraq (12-14-cü maddələr) göstərilir və müxtəlif hüquqları və azadlıqları, onlarla əlaqəli olan dövlətin pozitiv öhtəliklərini özündə birləşdirir, bura daxildir:

- Məcburi ibtidai təhsil hüququ;
- Təhsilin bərabər əlçatanlığı və təhsil sahəsində bərabər imkanlar;
- Həm milli azlıqları həm də əksəriyyəti müvafiq mədəniyyət, tarix, dil və din haqqında elmlə təmin etmək; müvafiq olaraq müəllimlər müvafiq hazırlıq keçməlidirlər və dərsliklərlə təmin edilməlidirlər.
- Etnik azlıqların yaşadıkları bölgələrdə müvafiq tələb uyğun olaraq, etnik azlıqların dili tədris edilməlidir və ya tədris prosesi onların dilində getməlidir.
- Öz dini, əxlaq və fəlsəfi inancına görə valideyinlərin, övladlarının yararlanacağı təhsil tipi seçmə azadlığı;
- Fiziki və hüquqi şəxslərin öz təhsil müəssisələrini yaratma və idarə etmə hüququ..

Ölkələrin konvensiya ilə göstərilən öhtəlikləri icra etməsi üçün və yuxarıda göstərilən hüquqları və azadlıqları təmin etməsi üçün, adekvat hüquqi və institusyonla çərçivə yaratmalıdırlar. İlk nöbədə ölkənin müəyyən ərazilərində yaşayan qruplar haqqında və onların təhsil ehtiyacları haqqında əsaslı məlumata sahib ol-

malıdırlar. Təhsil hüququnun icra olunması ilə bağlı detallı məlumatın olmasının vacibliyini İrççiliyə və Düzümsüzlüyə qarşı Avropa Şurası Komissiyası (ECRI) öz ümumi tövsiyələrində qeyd edir.⁷²

Nəzərə almaq lazımdır ki, “təhsil” dedikdə tək məcburi orta təhsil nəzərdə tutulmur, bura eyni zamanda daxildir məktəbəqədər, ali, peşə təhsili, yeni yetmələrin təhsili, peşə qruplarının təhsili (polis, jurnalistlər, hüquqşünaslar, hökumət nümayəndələri). Bu məsələ Avropa İnsan Haqqları Məhkəməsinin məşhur işlərindən birinin müzakirə mövzusu olub - Leila Sahin vs Turkey, bu iş üzrə məhkəmə müəyyən edib ki, “.... ayrıca ayrılmış olan ali təhsil və başqa təhsil formaları arasında fərq var. Avropa Şurası son dövrlər ərzində qəbul etdiyi bir neçə sənəddə qeyd edir ki, ali təhsil inah hüquq və azadlıqlarının qorunması və demokratiyanın inkişafı üçün əhəmiyyətli rola malikdir.... müvafiq olaraq bu gün ali təhsil institutlarının təhsil hüququnun qorunması sahəsinə girməməsinə təsəvvür etmək çətindir. Düzdür dövlətlərin belə institutlar yaratmağa birbaşa öhtəliyi yoxdur, ancaq onlar mövcud olarsa, dövlətlər həmin institutların bərabər əlçatanlığını təmin etməlidirlər”⁷³.

Beynəlxalq təcrübə üzrə təhsil hüququnun prinsiplərindən biri də obyektiv, kritik və plüralist təhsilin təmin edilməsidir. Avropa Məhkəməsi bir neçə iş üzrə müəyyən edib ki, dövlətlər təhsil hüququnu icra edərkən, məlumat və elmin çatdırılması üçün istifadə olunan tədris proqramlarını obyektiv, kritik və plüralist dəyərləri qoruyaraq icra etməlidirlər. Əgər buçür deyilsə, o zaman, dövlət şagirdlərə onların özlərinin və ailələrinin dinlərinə və fəlsəfi düşüncələrinə zidd olan dərslərdə iştirak etməmək ixtiyarı verməlidir.⁷⁴

Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi ilə də müəyyən edildi ki, çərçivə konvensiya əsasında dövlətlər birbaşa öhtəlik daşıyırlar ki, pulsuz məcburi ibtidayi təhsillə şagirdləri təmin etsinlər, ali təhsillə bağlı çərçivə konvensiyanın 12-ci (3)

72 ECRI General Policy Recommendation No. 10 on Combating Racism and Racial Discrimination in and Through School Education, Adopted on 15 December, 2006, para 2.

73 Sahin v. Turkey, Application no. 44774/98, ECHR, 10 November 2005, para 136-137.

74 Hasan and Eylem Zengin v. Turkey, application no 1448/04, ECHR 2007; Mansur Yalçın and Others v. Turkey, Application no 21163/11, ECHR, 2014; Folgerø and Others v. Norway, application no:15472/02. Judgment ECHR, 2007

maddəsi ilə müəyyən edilən bərabər əlçatanlıq haqqında olan ümumi qeytdən başqa, hansısa dəqiq bir qeyd mövcut deyil.

Qeyd etmək lazımdır ki, çərçivə konvensiya sadəcə etnik azlıqların təhsil hüquqdan bəhs etmir, eyni zamanda çoxluğun (etnik) təhsil hüququna da toxunur. Daha dəqiq desək, konvensiya multimədəni və mədəniyyətlərarası təhsilin təmin edilməsinin əhəmiyyətli olduğunu qeyd edir.

Multimədəni təhsil ictimaiyyətin müxtəlif qruplarının müəyyən təhsil ehtiyaclarını nəzərə alaraq, təhsil siyasəti və təcrübəsi planlaşdırmaq deməkdir. Mədəniyyətlər arasındakı təhsil isə, fərqli mədəniyyətə malik olan şəxslərin konstruktiv münasibətlərinin bir-birindən öyrənməsinə əsaslanmış təhsil siyasəti və təcrübəsinin planlaşdırılması deməkdir. Müvafiq olaraq konvensiya ölkələrə öhtəlik verir ki, qeyd olunan təhsil siyasətini onlar sadəcə azlıqların məskunlaşdığı ərazidə yox eyni zamanda ondan kənarda da həyata keçirsin.⁷⁵

Mədəniyyətlərarası elementin təhsil sisteminə inteqrasiya olunması üçün, hansı ki, mədəniyyətlərarası dialoqu (6-cı və 12-ci maddələr) və azlıqlar tərəfindən çoxluğun dilinin örgədilməsinə dəstəyi (14-cü maddə) nəzərdə tutur, dövlətlər təhsil strukturlarında olan müxtəlif imkanları qiymətləndirməlidirlər.⁷⁶

Məşvərətçi komitənin prinsiplərlə müvafiq olaraq ondan ibarətdir ki, təhsilin istənilən aspekti və elementi “tolerantlıq klimatını və dialoqu ilə” təmin edilməlidir⁷⁷. Əgər bir şəhərdə, bir kənddə və bir regionda yaşayan şəxslər bir-biri ilə görüşürlərsə bu cür dialoqun olması mümkündür. Eyni zamanda əgər çoxluq və azlıq bir-birinin gündəlik təcrübəsi haqqında məlumatlıdırsa tolerantlıq da əldə oluna bilər.

Məktəb strukturu, tədris metodu və təhsilin məzmunu seçilən zaman sonrakı məsələlərə diqqət yetirmək lazımdır.⁷⁸

- Spesifik regionda təhsilin məqsədləri və mədəniyyət və siyasət məsələləri. Xüsusən də millətlər arasındakı qarşıdurmalar və aqressiv milliyətçilik təcrübəsi olan ölkələrdə münasibət qurmanın vacibliyinə, dialoqa və inteqrasiyaya xüsusi önəm verilir;

75 Çərçivə konvensiyanın məşvərətçi komitəsinin ikinci tematik rəyi iştirakçılıq hüququ haqqında 2006, 15.

76 eyni, 15-18.

77 Avropa Şurasının çərçivə konvensiyasının izahı vərəqəsi, par 71.

78 Çərçivə konvensiyanın məşvərətçi komitəsinin ikinci tematik rəyi təhsil hüququ haqqında, 2006, 18.

- Gender həssaslığı olan məlumatların toplanılması, hansı ki, sadəcə rəqəmdən ibarət deyil və eyni zamanda şagird və müəllimlərin ehtiyaclarını, gözləntilərini və həmçinin onların arzularını nəzərdə tutur.
- Uşaq yaşlarında azlıqların, həmçinin çoxluqların dil bilmə səviyyəsi. Bəzi hallarda azlıq nümayəndəsi olan şagirdlərin öz dillərini bilmə səviyyəsi də yetərinə yüksək səviyyədə deyil, bu isə onlara imkan verir ki, başqa fənləri bu dildə oxusunlar. Bəzi ölkələrin hesabatlarında qeyd edilir ki, azlıqların mədəniyyətini qorumaqdan və inkişaf etdirməkdən ibarətdir, çünki, valdeyinlərin öz övladlarına öz dillərini və adət-ənənələrini örgətmə bacarığı yoxdur.
- Bəzi bölgələrin demoqrafik profili. Şərikli (paylaşılan) məktəbin və sinfin və ya tədrisin olması mümkündürmü və o, eyni zamanda xüsusi ehtiyaclarla yönəle bilirmi, məsələn dil məhdudiyyətinə? İki dilli (bilinqvual) məktəblər mövcud ola bilirmi yoxsa ayrıca ayrılmışını olmalıdır?
- Dərslərlərin əlçatanlığı və onların ehtiyaclarla uyğun olması
- Maliyyə və başqa resurslar.

Qeyd etmək lazımdır ki, iki dilli və multimədəni ictimaiyyət və məktəblər, müəllimlərdən müvafiq iki dili bilmək, multibil və mədəniyyətlərə bərabərliklərə və yanaşmalara malik olma tələb edir. Müəllimlər müvafiq olaraq həm çoxluq, həm də azlıq qruplarından seçilməlidirlər və müvafiq tədris proqramları keçmiş olmalıdırlar ki, mədəniyyətlərə bərabərlik mühitdə bir neçə dildə işləmək üçün hazır olsunlar. Eyni zamanda tarix və din tədris edən müəllimlərin ixtisaslaşdırılmış olması vacibdir.

Eyni zamanda burada qeyd etmək lazımdır ki, məşvəratçı komitə öz tematik tövsiyələrində qeyd edir ki, azlıqların dilinin tədris olunması “xarici dil” bərabərləşdirilməməlidir, onun (xarici dilin) konkret ölkəyə tarixi və mədəni əlaqəsi yoxdur. Azlıqların dilləri dövlətin dil və mədəniyyət dəyərinin bir hissəsi olaraq qəbul edilməlidir.⁷⁹

Avropa Şurasının da, ATƏT-in də etnik azlıqların dil hüququnun təmin olunması ilə bağlı tövsiyəsi əsasən dörd dayaq yanaşmasını nəzərdə tutur. Bu yanaşma BMT sistemində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar çərçivəsində yaranıb – (Availability - imkan, Accessibility- əlçatanlıq; Acceptability – qəbul etmə; Adaptability- adaptasiya).⁸⁰

⁷⁹ eyni, səh 20.

⁸⁰ General Comment 13 (1999) on the Right to Education of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights; Preliminary Report of the UN Special Rapporteur on Education E/CN.4/1999/49.

- **İmkan** - təhsil instrumentləri və prqramları yetərli sayda mövcut olmalıdır. Treninqləşdirilmiş müəllimlər, tədris materialları, binalar və sair – bunlar dövlət tərəfindən keyfiyyətli təhsil təmin edilməsini təmin edəcək mühüm elementlərdir.
- **Əlçatanlıq** – üç biri-biri ilə bağlı olan amili birləşdirir: ayrı-seçkiliklə mübarizə, fiziki əlçatanlıq (müvafiq coğrafi mühit, nəqliyyat, müasir texnologiyalar) və iqtisadi imkan. İbtidai təhsil hərəkəs üçün pulsuz olmalıdır.
- **Qəbul etmə**: təhsilin forması və məzmunu, eyni zamanda kurikulumlar və tədris metodları (uyğun, mədəniyyət baxımından müvafiq və yaxşı keyfiyyətə malik) tələbələr və valideyinlər tərəfindən qəbul edilən olmalıdır.
- **Adaptasiya**: Təhsil çevik olmalıdır ki, ictimaiyyətin, icmanın dəyişkən ehtiyaclarına adaptasiya olunsun və siyasət planlaşdırən zaman onların fərqli olan sosial və mədəni dəyərlərini nəzərə alsın. Azlıqların ehtiyacları hər zaman müzakirə və qiymətləndirmə mövzusu olmalıdır, çünki onların ehtiyacları daima dəyişir.

Etnik azlıqların təhsil hüquqlarının əlçatanlığı barəsində Avropa İnsan Haqqları Məhkəməsinin maraqlı izahatı var.

*D.H. and other vs Czech Republic*⁸¹ işi qaraçı uşaqların Ostrava məktəblərində təhsil hüququ ilə bağlıdır, bu məktəbdə əsasən məhdud fiziki imkanlı uşaqlar təhsil alırlar. Şikayətçilər iddia edirlər ki, Çexiya hökuməti tərəfindən müəyyən edilən bu yanaşma ayrı-seçkilik etməkdir, qaraçı uşaqlara verilən testlər real olaraq onların intellektual imkanlarını göstərmirdi və onlar etnik ayrı-seçkiliyə məruz qalaraq xüsusi siniflərə keçirildirdilər. Məhkəmə müəyyən etdi ki, qaraçı uşaqların xüsusi ehtiyacları olan siniflərə keçirilməsi, onlara haqqında aşağı bilik şəviiyyəsi və imkanı olma insan istiqmasının yaranmasına təkan verir. Eyni zamanda təcrid edici təhsil sistemi bərabər hüquqlu vətəndaşlar olan qaraçı və qeyri qaraçı şəxslərin integrasiyasına, bir-birlərini yaxından tanımasına və həyatı birlikdə öyrənməsinə maneçilik törədir. Qeyd olunan təcrübə qaraçı uşaqların ictimaiyyətin həyatın əvvəlində cə dışlanması deməkdir və həyatın ən başındanca qaraçıları dışlanırlar və onların təcrid edilməsi riskini artırır.⁸² Məhkəmə bu müzakirəyə

81 D.H. and Others v. Czech Republic, 57325/00, ECHR, 7 February 2006.

82 Commissioner for Human Rights, Report on Human Rights Situation of the Roma, Sinti and Travellers in Europe, 15 February 2006,

əsaslanaraq müəyyən etdi ki, qaraçı uşqalara qarşı fərqli davranışın heç bir izahı yoxdur və bu əməllə konvenyanın 14-cü maddəsi (bərabər hüquqluluq) və birinci əlavə protokolun ikinci maddəsi (təhsil hüququ) pozulub.

Eyni zamanda BMT-nin irqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında komitəsinin etnik ayrı-seçkilik səbəbi ilə təhsil hüququnun pozulması ilə bağlı verdiyi izahat da maraqlıdır. *Murat er vs Denmark* işi üzrə ərizəçi iddia edir ki, Danimarkanın texniki kollecində dülgərlik təhsili alarkən, etnik ayrı-seçkiliyə məruz qalaraq hüquqları pozulub, o, pakistanlı etnik azlıq nümayəndəsi olduğuna görə məktəb onu özəl şirkətlərdə təcrübə keçmə ilə təmin etməyib. Danimarkada bütün məhkəmə etaplarını keçdikdən sonra, orada öz hüququnu bərpa edə bilmədiyinə görə, CERD komitəyə müraciyyət edib, bu komitə onun etnik ayrı-seçkilik səbəbi ilə həsil hüququnun pozulmasını təsdiqləyib. Daha dəqiq desək, şirkətin pakistan əsilli tələbəyi təcrübəyə götürməmə istəyini məktəb nəzərə alaraq, şirkətin adının qarşısında „not P“ qeyd edib, bu isə o deməkdir ki, məktəb bu şirkətə sadəcə danimarka əsilli tələbələrini göndərəcək. Məktəb təsdiqləyə bilməyib ki, bu tələbənin həmin şirkətə göndərilməməsinin səbəbi ərizəçinin akademik davamiyyətidir və ona rədd cavabının verilməsi onun pakistan əsilli olması ilə əlaqəli deyil. Komitə məktəbin əməli irqi ayrı-seçkilik olaraq qəbul edib.⁸³

ECRI-da öz ümumi tövsiyyəsində dövlətləri azlıqlar üçün ayrıca siniflərinin ləğv etməyə çağırır.⁸⁴ Bundan əlavə ECRI üzv ölkələrə tövsiyyə edir ki, etnik, dini, dil və irqi qrupları pulsuz məcburi və keyfiyyətli təhsillə təmin etsinlər, bu yöndə mövcud olan problemləri sistematik olaraq araşdırsınlar, sosial-iqtisadi vəziyyətə görə azlıq nümayəndəsi olan şagirdlərin bir məktəbə yığılmasının qarşısını alsınlar, məktəbləri mədəni və etnik rəngarəngliklə təmin etsinlər, eyni zamanda azlıq nümayəndəsi olan şagirdlərin məktəb fəaliyyətində bərabər hüquqlu olara iştirak etməsini təmin etsinlər, müəllimləri müvafiq azlıqların qrupu ilə işləmə və multimedani mühitdə işləməsi üçün treninqlər keçsinlər, eyni zamanda onları ayrı-seçkilik mübarizə məsələləri və qanunvericilik barəsində məlumatlandırsınlar.

83 Er v. Denmark, Comm. 40/2007, U.N. Doc. A/62/18, at 141 (2007).

84 ECRI General Policy Recommendation No. 10 on Combating Racism and Racial Discrimination in and Through School Education, Adopted on 15 December, 2006. para 3(d).

4.6. İctimayi həyatda iştirakçılıq hüququ

İctimayi həyatda iştirakçılıq hüququ inkluziv cəmiyyətin formalaşmasının əsas şərtlərindən biridir.⁸⁵ Bu hüquq Avropa çərçivə konvensiyası və başqa beynəlxalq mexanizmlərlə təmin edilir. Bu hüquq bir yandan etnik azlıqların mədəni, sosial və iqtisadi həyatda effektiv iştirakını, digər yandan isə ictimayi işlərdə iştirakını nəzərdə tutur, xüsusendə onlara aid olan məsələlərlə bağlı.

İctimayi həyatda iştirakçılığın çox sayda istiqamətləri və aspektləri mövcuddur, bunları məcburi hüququ gücə malik sənədlər detallı şəkildə izah etmir, ancaq, müəyyən rəhbər prinsipləri, tövsiyələri və məhkəmə təcrübəsini nəzərə alaraq bu hüquqlarla əlaqəli olan əsas prinsipləri ayırd etmək mümkündür.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq paktın 25-ci maddəsində ümumi olaraq izah edilir ki, istənilən şəxs ictimayi işlərdə şəxsən və ya nümayəndəsi vasitəsi ilə iştirak edə bilər.

Bu hüquq altında əsasən seçkilərdə iştirak etmə hüququ, eyni zamanda ümumi **bərabərlik prinsiplərini qoruyaraq** dövlətin ictimayi xidmətlərinin əlçatan olması hüququ nəzərdə tutulur. Bu paktın qeyd olunan maddəsində ən mühüm olan hal odur ki, maddədə qeyd edilir ki, iştirakçılıq hüququ heçbir yarı-seçkilik olmadan həyata keçirilməlidir. Bu maddə eyni zamanda paktın ikinci maddəsini qeyd edir, orada isə ayrı-seçkiliyin müəyyən işarələri sadalanıb. maddənin məzmununa əsasən ictimayi işlərdə iştirakçılıq hüququndan yararlanan şəxsə qarşı etnik mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin olması da qadağan edilmişdir. Müvafiq olaraq paktın 25-ci maddəsində səsvermə hüququ, seçkilərdə iştirak etmə hüququ, ictimayi həyatda iştirakçılıq hüququ və ictimayi xidmətlərin əlçatanlığı hüququ nəzərdə tutulur.

85 ECMI Handbook, Participatory Mechanisms for National Minorities, December, 2015, 4

Əlavə olaraq çərçivə konvensiyanın 15-ci maddəsi bilavasitə etnik azlıqların ictimai həyatda iştirakçılıq hüquqlarını müəyyən edir, bu maddə çox tərəfdən mərkəzi əhəmiyyətə malikdir və ona əsasən həyatın istənilən sahəsində azlıqların qoşulması dərəcəsi plüralizmin və demokratik cəmiyyətin əsas göstəricisi hesab edilir. Buna görə də üzv dövlətlər plüralist idarəçilik həyata keçirdikləri zaman etnik azlıqların cəmiyyətdə effektiv iştirakını təmin etmə öhtəlik daşıyırlar.

İctimai həyatda iştirakçılıq hüququndan davamsız istifadə etmə, etnik azlıqların bir çox hüquqlardan yaralanmasına mühüm ziyan vura bilər. İctimai həyatda iştirakçılıq hüququ sadəcə ictimai işlərdə və qərar qəbul olunması prosesində iştirakçılıq nəzərdə tutmuş, o, eyni zamanda başqa mühüm olan iqtisadi sosial həyatda iştirakçılıq hüququnu da nəzərdə tutur.⁸⁶

Maddədə göstərilən ümumi qeyd imkan verir ki, bu maddədən daha geniş sahələrdə istifadə olunsun. Çərçivə konvensiyanın müşviretçi komitəsi 15-ci maddə də göstərilən inkulziv cəmiyyətin formalaşmasını daima tələb edir. Etnik azlıqların hüquqları ilə məşğul olan məşvərət mexanizmləri və məvərətçi komitələrin məqsədi ictimaiyyətin müxtəlif qruplarını dialoqa və müzakirəyə təşviq etməkdir. Məhz buna görə də ictimai həyatda iştirakçılığın artırılması üçün müvafiq platformaların mövcud olması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Müzakirə və dialoq platformalarının mövcutluğu sadəcə etnik azlıqların inamını artırır, eyni zamanda onların hüquqlarının icra olunması ilə bağlı açıq və çevik qərar qəbul etməyi mümkün edir, bu isə öz nöbəsində ictimaiyyətin birliyini və sabilliyini təmin edir.

Məşvərətçi komitə 15-ci maddə barəsində müzakirələr apararkən zaman zaman bu maddəyə daha geniş istifadə sahəsi verib və etnik azlıqların iştirakçılıq sahəsində genişləndirib. Komitə bəyan edir ki, iştirakçılıq hüquq sadəcə milli azlıqların mədəniyyətinin qorunması və ya fondların ayrılması ilə məhtulaşdırılmamalıdır, 15-ci maddə daha geniş sahəni nəzərdə tutur, sadəcə etnik azlıqları narahat edən məsələləri deyil, eyni zamanda çoxluqlara aid olan məsələləridə nəzərdə tutur.⁸⁷

86 Məşvərətçi komitəsinin dördüncü tematik rəyi, 2016, par: 75.

87 Məşvərətçi komitənin üçüncü düşüncələr toplusu Estoniya və Makedoniya üzrə.

Effektli iştirakçılıq ilə bağlı etnik azlıqların özlərinin daxilində olan fərqli fikirlərin və ehtiyacların nəzərə alınması mərkəzi əhəmiyyətə malikdir, bunlar yekun qərar qəbul ediləndə effektiv formada təqdim edilməlidir.⁸⁸

İştirakçılığın effektivliyini təmin etmək üçün vacibdir ki, dövlətlər etnik azlıqların sosial-iqtisadi və təhsil sahəsində vəziyyət barəsində ən yeni məlumatları toplusınlar, ümumi əhalidə mövcud olan vəziyyəti və konteksti nəzərə alaraq onların üzərində işləsinlər və analiz etsinlər.⁸⁹

İştirakçılığın effektivliyi necə müəyyən edilir? – Məşvərətçi komitə qeyd edir ki, azlıqların iştirakçılıq məsələsi sadəcə rəsmi sənədlər üzərində göstərilməməlidir. Bu heçbir nəticə verməyəcə formal yanaşma olardı. Dövlətlər öhtəlik daşıyırlar ki, bu azlıqların iştirakı ilə qərarlara onların əsaslı təsiri göstərmələrini təmin etsinlər və mümkün olduğu qədər birgə qərarlar qəbul edilsin.⁹⁰

Effektli iştirakçılıq eyni zamanda mədəniyyətlərarası dialoqda nəzərdə tutur, onun məqsədi mədəniyyətlər arasındakı dialoq və integrasiya ruhu ilə həm azlıqlara həm də çoxluqlara bir-birilərinin mədəniyyətini, dilini, tarixini daha yaxşı tanıtmadır.⁹¹

İctimai həyata effektiv və çevik qoşulma hüququ barəsində Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT) Lund tövsiyələri qəbul edib.⁹² Tövsiyələr dövlətləri etnik azlıqların ictimai və plüralist həyata qoşulmaqlarını artıracaq, parlamentdə, hökumətdə və məhkəmə sektorunda onların nümayəndələrini arıracaq xüsusi mexanizmlər yaratmağa çağırır. Hökumət tərəfindən hazırlanmış siyasi sənəddə etnik azlıqların məsələlərində nəzərdə tutulmalıdır.

ATƏT-in tövsiyələri seçki sisteminə toxunur, seçki sistemi etnik azlıqların nümayəndəçiliyinə və təsirinə dəstək olmalıdır.

ATƏT dövlətləri etnik azlıqları mərkəzi hökumətdən əlavə, regional və yerli siyasətə qoşmağada çağırır. Nöbətçi və məşvərətçi komitələrin yaradılması bunun üçün yaxşı mexanizm hesab edilir, onların məqsədi hökumət və azlıqlar arasında dialoqun olmasına xidmət etməkdir.

88 Məşvərətçi komitəsinin dördüncü tematik rəyi, səh 29.

89 Etnik azlıqların mədəni, sosial, iqtisadi həyata və ictimai işlərə effektiv qoşulması barəsində məşvərətçi komitəsinin ikinci tematik rəyi, 2008, 14-18.

90 eyni, 16.

91 eyni, 17.

92 Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (ATƏT) etnik azlıqların ictimai həyatda aktiv iştirakı haqqında Lund tövsiyələri, 1999.

ATƏT hesab edir ki, ictimai-siyasi həyatda milli azlıqların çevik iştirakı, münafişələrin qarşısını almaq və mübahisələrin həll edilməsi üçün məşvəratçı mexanizmlərin yaradılmasını, eyni zamanda ehtiyac olarsa fəvqəladə və alternativ mexanizmlərin yaradılmasının mümkünlüyünü tələb edir.

Ümumiyyətlə, **siyasi iştirakçılıq ictimai həyatda iştirakçılığın mərkəz hissəsidir**, çünki bu, etnik azlıqlar üçün başqa ictimai məsələlərin əlçatan olmasını və ictimai proseslərə onların qoşulmasını, başqa milli məsələlər barəsində maraqlarının nəzərə alınmasını müəyyənləşdirir. Siyasi və ictimai həyatda iştirakçılıq hüququnun istənilən formada məhdudlaşdırılması byektiv, məntiqli, ayırı-seçkilik etmədən olmalıdır və qanunla nəzərdə tutulmalıdır.⁹³

Məhz siyasi iştirakçılıq hüququndan irəli gələrək, bu hüquq müxtəlif beynəlxalq müdafiə institutları çərçivəsində daha da formalalaşdırıldı və inkişaf etdirildi.

Çərçivə konvensiyanın məşvəratçı komitəsi bildirir ki, etnik azlıqların siyasi partiya yaratması ola bilər ki, müəyyən şərtlərin qorunmasını ilə olsun, ancaq bu şərtlər məntiqsiz və ayırı-seçici olmamalıdır, etnik azlıqların təşkilat yaratma hüququnu, siyasi həyatda iştirakçılıq hüququnu və qərar qəbuli prosesində iştirakçılıq hüququnu məhdudlaşdırmamalıdır. komitə eyni zamanda qeyd edir ki, siyasi partiyanın mövcud olması avtomatik olaraq o demək deyil ki, bu azlıq qrupunun maraqları və ehtiyacları effektiv olaraq qorunur.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi 2015-ci ildə etnik azlıqların siyasi iştirakçılığı ilə bağlı mühüm qərar qəbul edib. *Danis and Association of Ethnic Turks vs Romania* iş Rumunya vətəndaşı etnik türk Sabit Deniz və onun tərəfindən 2004-cü ildə yaradılmış assosiasiya ilə bağlıdır, bu təşkilata Rumunya hökuməti tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalara əsasən 2008-ci il parlament seçkilərində iştirak etmə hüququ verilməyib. 2008-ci ilin may ayında yeni seçki məəcəlləsi qüvvəyə minib, bu məəcəllə parlamentdə təqdim olunmayan milli azlıq təşkilatlarından qeyri-sahibkar statusu almağı tələb edir (Charitable status). 2008-ci ilin 16 oktyabr tarixində yuxarıda qeyd olunan şərtə cavab vermədiyinə görə mərkəzi

93 Human Rights Committee, General comment No. 25 on right to participate in public affairs, 1996, para. 4

seçki komissiyası ona rədd cavabı verib. Məhkəmə hesab edib ki, seçkilərə 7 gün qalmış iştirakçılıq tələblərinin dəyişdirilməsi demokratiyaya ziddir və qanuna qarşı ictimayi inamı azaldır. Məhkəmənin fikircə, seçkilərə 7 gün qalmış seçki qanunvericiliyinin dəyişdirilməsi ərizəçilərə seçkilərdə iştirakçılıq tələblərini təmin etmək üçün planlaşdırmaq imakn verməyib. Məhkəmə müəyyən edib ki, obyektiv olaraq bu statusun qəbul edilməsi və yeni seçki qanunvericiliyinin tələblərinin təmin edilməsi mümkünsüz olub. Bu arqumentlərə əsaslanaraq məhkəmə müəyyən edib ki, ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi haqqında konvensiyanın 14-cü maddəsi pozulu, **müəyyən edib ki, milli ayrı-seçkilik olub və məhz etnik səbəblə ayrı-seçkilik edilərək seçkilərdə azad iştirakçılıq hüququ pozulub.**⁹⁴

Yugoslaviya Respublikasının parçalanmasından sonra yaranmış etnik rəngarəng ölkələrlə bağlı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi maraqlı qərar qəbul edib. Pilav v. Bosnia and Herzegovina,⁹⁵ işi üzrə iddiaçı Sprska Respublikası (Bosntya və Hersoqovinnanın tərkibində muxtar respublika) sakini Bostnyalı, konstitusiya ilə müəyyən edilən məhtudiyyətlər ona prezident seçkilərində iştirak etməyə icazə vermir. Konstitusiyaya əsasən prezident seçkilərində namizəd olaraq Bosniya-Hersoqovinada yaşayan bosnyahılar və xarvatlar və Sprska Respublikasından isə yalnız serbiyalılar iştirak edə bilərlər. Konstitusiya çoxluq nümayəndəsi olaraq üstünlüyü bu xalqlara verirdi və müvafiq olaraq azlıq nümayəndələri namizəd olaraq iştirak etmə hüququndan məhrum idilər. Qanunda olan bu qeyd Sprska bölgəsində siyasi fəailiyyətlə aktiv məşxul olan ərizəçiyə seçkilərdə iştirak etmə hüququ vermirdi və o, məcbur Bosniya-Hersoqovinaya keməli və orada seçkilərdə iştirak edə bilərdi. Məhkəmə indiyə qədər qəbul etdiyi qərarları rəhbər tutaraq müzakirə etdi, Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina işi üzrə məhkəmə müəyyən edib ki, etnik qaraçı və yəhudilərə qarşı on ikinci əlavə protokolun birinci maddəsi pozulub (seçkilərdə iştirak hüququ), çünki konstitusiyada mövcud olan məhdudlaşdırıcı qeyd prezident seçkilərində iştirak etməyə icazə vermir.⁹⁶

94 *Danis and Association of Ethnic Turks vs Romania*, App no 16632/09, ECHR, April 21, 2015.

95 *Pilav v. Bosnia and Herzegovina*, App no. 41939/07, ECHR 9 June, 2016.

96 *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina*, Applications nos. 27996/06 and 34836/06, Grand Chamber, ECHR 22 December, 2009.

Eyni zamanda Zornić v. Bosnia and Herzegovina,⁹⁷ işi üzrə, iddia ərizəçinin prezident seçkilərində iştirakı ilə bağlı idi o heç bir tələbə uyğun deyildi – bosnyalı, xarvat və serb milliyəti əlaqəsi yox idi və özünü Bosnia-Hersoqovina vətəndaşı hesab edirdi, onun seçkilərdə iştirak etmə hüququ var. Bu iş üzrə məhkəmə müəyyən edib ki, etnik ayrı-seçkiliyə görə seçkilərdə azad iştirak etmə hüququ pozulub. Yuxarıda qeyd olunan iki işdən fərqli olaraq, Pilav v. Bosnia and Herzegovina işində ərizəçi özünü Bosniyalı hesab edir ançac Bosniya Hersoqovində yaşamır, Sprskada yaşayır. Buna görə də nəzəri olaraq o, yaşayış yerini dəyişərsə seçkilərdə iştirak edə bilər. Məhkəmə hesab edir ki, tələb məntiqə uyğun deyil, çünki seçkilərdə iştirak etməklə şəxsvə yer (ərazi) arasında müəyyən dərəcədə əlaqə olmalıdır, bu halda isə tələb məntiqə uyğun deyil, çünki ərizəçi Bosniya Hersoqovina respublikası prezidentliyinə namizəd olaraq seçkilərdə iştirak etmək istəyir, bu isə ölkənin bütöv ərazisinə aiddir, eyni zamanda Sprska respublikasında. Buna görə də məhkəmə yer və etnik mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin olduğunu müəyyən edib.

Partei Die Friesen vs. Germany⁹⁸ işində qeyd etmək lazımdır, ərizəçi iddia edir ki, parlament seçkilərində 5 faizlik barierin olması onun hüquqlarını pozur, çünki o azlıq nümayəndəsidir və bu barier onun üçün yetərinə yüksəkdir. Avropa insan haqları konvensiya və cərcivə konvensiyasasında dövlətin götürmüş olduğu pozitiv öhtəlikləri nəzərə alaraq məhkəmə ərizəni müzakirə edərək müəyyən edib ki, dövlət etnik azlıqlar üçün müxtəlif məhdudiyyət müəyyən etmə öhtəliyi daşımır. Yuxarıda qeyd olunan məhkəmə təcrübələri etnik azlıqların siyasi iştirakçılığını təmin etmək üçündür. Burada da qeyd etmək lazımdır ki, siyasi iştirakçılıq sadəcə mərkəzi hökumət səviyyəsində iştirakçılığı nəzərdə tutmur, eyni zamanda yerli özünüidarəetmə səviyyəsində də fəal iştirakçılığı nəzərdə tutur. Yerli və mərkəzi səviyyədə seçki sistemini dövlətlər özləri qururlar (yuxarıda qeyd etdiyimiz qərarla məhkəmədə bunu təsdiqləyir), məşvərətçi komitə qeyd edir ki, dövlət siyasətində azlıqların problemlərinin aktuallaşdırılması mühümdür.⁹⁹

97 Zornić v. Bosnia and Herzegovina, Application no. 3681/06, Judgment, ECHR, 15 July, 2014.

98 Partei Die Friesen v. Germany: Federalism trumps uniform protection of national minority rights: <https://strasbourgobservers.com/2016/02/16/partei-die-friesen-v-germany-federalism-trumps-uniform-protection-of-national-minority-rights/>

99 məşvərətçi komitəsinin ikinci tematik rəyi, səh 32.

Komitə tövsiyyə olaraq qeyd edir ki, seçki baryerlərində etnik azlıqlar üçün istisnaların müəyyən edilməsi etnik azlıq nümayəndələrini həvəsləndirmək üçün yararlıdır.¹⁰⁰

Yerli və mərkəzi səviyyədə etnik azlıqların siyasi iştirakçılığını artırmaq üçün maraqlı tövsiyyələrdən biri də budur – azlıqlar üçün kvota yerlərinin ayrılması. Kovotaların azlıqların fəal iştirakçılığını təmin etməsi üçün, onların qərar qəbulu prosesinə fəal qoşulması vacibdir və hətta daha da artıq qərar qəbul olunmasına real təsir göstərmə imkanının olması vacibdir. Buna görə də seçici orqanlarda səs hüququnun olması önəmlidir və sadəcə müşahidəçi statusunun olması yetərli deyil.¹⁰¹

Müşavirətçi komitə eyni zamanda etnik azlıqlarla bağlı olan məsələlər üzrə “veto” hüququnun olmasını da qeyd edir. Buçür təcrübə birneçə üzv ölkədə müvəffəqiyyətli olub, ancaq veto hüququ ölkənin reallığına mütəlak uyğunlaşdırılmalıdır, məsələn Bosniya Hersoqovinada veto sisteminin tətbiq olunması dövlət qurumlarının iflic vəziyyətə düşməsi riski qarşısına gətirib.¹⁰²

Seçki orqanlarında siyasi iştirakdan əlavə, etnik azlıqların polis fəaliyyətinə qoşulmasında vacibdir. Bunu İrçiliyə və Düzümsüzlüyə qarşı Avropa Şurası komitəsində öz ümumi tövsiyyələrində qeyd edir.¹⁰³ ECRI əgər şəxs dövlət dilini bilmirsə polislə münasibətdə tərcüməçinin olmasının vacib olduğunu bildirir. ECRI eyni zamanda dövlətlərə tövsiyyə edir ki, polislərin münasibəti və ictimai əməlləri mübahisəyə və düzümsüzlüyə səbəb olmasın. Bir tərəfdən polis məsuliyyət daşıyır ki, istənilən növ ayrı-seçkiliyin və nifrət motivi ilə törədilmiş cinayətlərin qarşısını alsın, digər tərəfdə isə o məsuliyyət daşıyır ki, o özü ayrı-seçkilik əməli törətməsin.

Hüquq-mühafizə orqanlarına azlıq nümayəndələrinin qəbul edilməsinə birneçə metodla dəstək olmaq olar: (1) qeyd olunan orqanlarda azlıqların işlə təmin olunmasını həvəsləndirmək. 2) hazırlıq kursları tətbiq etmək; 3) qeyd olunan

100 eyni.

101 Məşvərətçi komitənin birinci düşüncələr toplusu Kipr üzrə.

102 Məşvərətçi komitənin birinci düşüncələr toplusu Bosniya Hersoqovina üzrə.

103 ECRI General Policy Recommendation No.11 on Combating racism and racial discrimination in policing, adopted on 29 June 2007.

orqanlarda etnik azlıqların işlə təmin olunmasına maneçilik törədən problemləri aşkar etmək və onların qarşısını almaq. Təbii ki, polis orqanlarında azlıq nümayəndələrinin işlə təmin etməyə həvəsləndirmək o demək deyil ki, peşəkarlıq standartı aşağı salınmalıdır.

Yuxarıda qeyd olunan məhkəmə təcrübələri və beynəlxalq tövsiyələr təsdiqləyirlər ki, ictimai həyatda iştirakçılığın çox növləri mövcuddur. İlk nöbədə siyasi iştirakçılıq hüququ ilə bağlıdır. aşıkardır ki, dövlətlər öz siyasi quruluşlarını qurma və qaydalar müəyyən etmə hüququna malikdirlər, ancaq digər tərəfdən etnik azlıqların təcrid edilməsi başqa problemlər və qanun pozuntularına səbəb olur. Etnik azlıqların problemlərinin siyasi gündəmə gətirilməməsi, əslində onların özlərinin iştirakı ilə olmalıdır, bu onların hüquq və maraqlarının pozulmasına səbəb olur. Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən, üzv ölkələrə verilən tövsiyələrin nəzərə alınması vacibdir.

5. Sosial və iqtisadi hüquqlar

Həm yerli həm də beynəlxalq səviyyədə sosial və iqtisadi hüquqların müdafiəsi geniş müzakirə mövzudur. Müzakirənin əsas mövzusu bu hüquqların icrası və dövlətlərin öhtəlikləridir. Bu hüquqların pozitiv öhtəlik olaraq qəbul edilməsi beynəlxalq ictimaiyyətdə aşağı səviyyədədir, bunu sübut edən fakt odur ki, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq pakt (ICESCR) BMT-yə üzv ölkələrin əksəriyyəti tərəfindən radifikasiya olunub (169 ölkə), ancaq onun əlavə protokolu hansı ki, paktla götürülmüş öhtəliklərin icrası ilə bağlı şikayətlərə baxılması qaydalarını nəzərdə tutunan əlavə protokoldur, sadəcə 24 üzv ölkə tərəfindən radifikasiya olunub.¹⁰⁴ Bu isə onu göstərir ki, sosial, iqtisadi və mədəni hüquqların icra olunması BMT çərçivəsində sadəcə deklarasiya xarakteri daşıyır və onların icra olunması üçün fəal addımların atılması dövlətlər tərəfindən qəbul edilmir. Bunagörə də etnik mənsubiyyətəgörə ayrı-seçkilik etmə məsələsi ilə bağlı iş təcrübəsindən heç danışmasaq, ümumiyyətlə komitənin bu hüquqların icrası ilə bağlı zəngin iş təcrübəsinə malik deyil.

¹⁰⁴ Bax. BMT-nin konvensiyalarının qəbul edilməsi interaktiv xəritəsi: <http://indicators.ohchr.org/>

Yuxarıda qeyd edilən beynəlxalq pakt onun fəaliyyətində olan çatışmamazlıqlara baxmayaraq, onsuzda mühüm beynəlxalq hüquqi sənəd hesab edilir və dövlətlərə öhtəlik verir ki, konvensiya ilə müəyyən edilən hüquqları **heçbir ayrı-seçkilik olmadan, eyni zamanda milli mənsubiyyətə əsaslanan ayrı-seçkilik olmadan icra etsinlər.**

BMT çərçivəsində qəbul edilmiş daha bir hüquqi sənəd – irqi ayrı-seçkiliklə mübarizə konvensiyası, bu konvensiyanın subyektlərinə bilavasitə sosial hüquqlar müəyyən edir. Dördüncü başlıqda izah edilir ki, sadəcə irqi ayrı-seçkilik halları ilə bağlı məsələləri özündə birləşdirmir, “irqi ayrı-seçkiliyi daha geniş izah edir və özündə irq, dərinin rəngi, mənsubiyyət, milliyət, etnos kimi ayrı-seçkilik nişanələrini də nəzərdə tutur.”¹⁰⁵ Qeyd olunan konvensiyanın beşinci maddəsi nadir olan hüquqi sənədlərdən biridir, hansı ki, konvensiyanın subyektləri üçün sosial hüquq baxımından bərabərlik prinsipi müəyyən edir. Yəni:

Maddə 5: „.....iştirakçı dövlətlər irqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarını qadağan və ləğv etməyi və irqinə, dərisinin rənginə, milli, yaxud etnik mənşəyinə görə fərq qoyulmadan hər bir insanın, **-xüsusilə** aşağıdakı hüquqları **həyata keçirməyə** münasibətdə, qanun qarşısında bərabərliyini təmin etməyi öhdələrinə götürürlər:.....

e) iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə hüquqlar, o cümlədən:

i) əmək hüququ, sərbəst iş seçmək, ədalətli və əlverişli əmək şəraiti, işsizlikdən müdafiə, eyni əmək üçün bərabər ödəniş, ədalətli və qənaətbəxş haqq hüququ;

ii) həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara daxil olmaq hüququ;

iii) mənzil hüququ;

iv) səhiyyə, tibbi yardım, sosial təminat və sosial xidmət hüququ;

v) təhsil və peşə hazırlığı hüququ;

vi) mədəni həyatda bərabər iştirak etmək hüququ.

Bundan əlavə, CERD konvensiyasına (maddə 2.2) əsasən dövlətlər öhtəlik götürüblər ki, sosial, iqtisadi, mədəni və başqa sahələrdə müəyyən irqi qrupların və şəxslərin adekvat inkişafı və qorunması üçün xüsusi ölçülər götürəcəklər. Məqsəd odur ki, insan hüquqları və azadlıqları tam və bərabər şəkildə müdafiə olunsun. Məqsədə nail olunduqdan sonra, bu ölçülər başqa irqi qruplara qarşı bərabərlik hüququnun pozulmasına yol açmamalıdır.

¹⁰⁵ İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1965-ci il konvensiyası, maddə 1(1).

Beləki, CERD konvensiya irqi ayrı-seçkilik, dözümsüzlük və bu kimi səbəblərlə törədilmiş cinayətlərin qarşısını almaq üçün dövlətlərə sadəcə neqativ öhtliklər vermir, o eyni zamanda **pozitiv öhtliklərdə müəyyən edir ki, sosial, mədəni və iqtisadi sahələrdə müəyyən qrupların inkişafı və qorunması üçün konkret addımlar atsinlar**. Yuxarıda da göstərildiyi kimi, bu addımlar müvəqqəti olmalıdır, məqsədə nail olunanadək.

Bu hüquqlar barəsində beynəlxalq təcrübənin zəngin olmamasına baxmayar, aşağıda birneçə iş göstərəcəyik, bu işlərə əsasən məhkəmələr/komitələr mühüm vurğular və standartlar qeyd ediblər. Sosial və iqtisadi hüquqlar komitəsindən, CERD çərçivəsində yaradılmış komitədən əlavə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin təcrübəsidə maraqlıdır, düzdür məhkəmə bu tipli hüquqları nəzərdə tutmur ancaq, fərqli hüquqlar çərçivəsində birinci əlavə protokolun birinci maddəsi (əmlak hüququ), üçüncü maddə (işgəncə və qeyri-inasi davranışın qadağan olunması), səkkizinci maddə (şəxsi həyat hüququ), 14-cü maddə (ayrı-seçkiliyin qadağan olunması) izahlar verir.¹⁰⁶ Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təcrübə etnik azlıqların sosial və iqtisadi hüquqları ilə bağlı əsasən məhs bu hüquqlarla əlaqlidir, bu hüquqlar yuxarıda CERD konvensiyası çərçivəsində də sadalanıb.

S.I.D və başqaları Bolqarıstana qarşı iş¹⁰⁷ qaraçıların heçbir alternativ və müvafiq kompensasiya vermədən yaşadıkları ərazilərdən məcburi qovulması ilə bağlıdır. Şikayətçilər iddia edirlər ki, onların yaşayış yeri hüququ (ICESCR, maddə 11) ikinci maddə ilə birlikdə pozulub, bu maddə ümumiyyətlə ayrı-seçkiliyi və eyni zamanda etnik mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyi qadağan edir. Bu məsələ komitənin öz üzvləri arasında da tənqidə səbəb olub, bəzi üzvlər öz fərqli fikirlərini bildiriblər. Komitə üzvlərindən biri bu qərarı, Naidenova et al. v Bulgaria işi üzrə qəbul edilmiş vurğuların birdaha sübut edilməsinin “əldən qaçan imkanı” olaraq qiymətləndirib. Bu iş üzrə komitə müəyyən edib ki, alternativ yaşayış yeri təklif etməməklə konvensiya ilə müəyyən edilmiş müvafiq mənzil (yaşayış yeri) hüququ pozulub. Komitə eyni zamanda bildirir ki, məcburi köçürmə qanunsuz və məntiqsiz olmamalıdır, hər bir konkeret hal konvensiyanın məqsədlərinə uyğun olaraq qiymətləndirilməlidir. Hət-

106 Social Security as Human Right, the protection afforded by the European Convention on Human Rights, Human Rights files No 23, Council of Europe Publication, 59.

107 Human Rights Committee, Communication No. 1926/2010, S. I. D. et al. vs Bulgaria, 21 July 2014, CCPR/C/111/D/1926/2010

tə komitə müəyyən edib ki, köçürülmə əhali ilə məsləhətləşmələr aparıldıqdan və razılıq əldə edildikdən sonra həyata keçirilə bilər.¹⁰⁸

Avropa İnsan Haqları məhkəməsi müvafiq mənzil (yaşayış yeri) hüququnu şəxsi həyat hüququ çərçivəsində müzakirə edir. *İordanova və başqaları Bolqarıstana qarşı* işi üzrə məhkəmə müəyyən edib ki, konvensiyanın səkkizinci maddəsi pozulub.¹⁰⁹ Bu iş üzrə ayrı-seçkiliyin olmasını məhkəmə təstiqləməyib, çünki ərizəçi tərəfindən yetərli arqumentlər təqdim olunmayıb.

Qaraçıların xüsusi xarakterə malik olan etnik qrup olaraq, mənzil (yaşayış yeri) hüququnu sosial hüquqlar Avropa komitəsi (Avropa sosial xartiyası əsasında yaradılmış şikayətləri müzakirə edən mexanizm) *Qaraçıların hüquq mərkəzi İordaniyaya*¹¹⁰ qarşı iş üzrə dərindən araşdırıb. Məhkəmə müəyyən edib ki, həssas etnik qrup olan İrlandiyalı qaraçıların fərqli yaşayış qaydalarına və onların ehtiyaclarına diqqət yetirilməlidir. Bu qərar üzrə xüsusi ilə maraqlı olan odur ki, məhkəmə qaraçıların xüsusi ehtiyaclarını nəzərə alaraq müvafiq mənzil (yaşayış yeri) hüququ məsələsini müzakirə edib və onların bu hüququnun pozulması ayrı-seçkilikdir, çünki dövlətlər pozitiv addımlar atma öhtəliyi daşıyırlar. Dövlətlər başqa bütün şəxslərin təmin olunduğu hüquqlarla və benefitlərlə bu qruplarında təmin etməlidirlər, çünki onlar başqa əhali ilə bərabər vəziyyətdə deyillər.¹¹¹

Müvafiq mənzil (yaşayış yeri) hüququndan başqa istənilən sosial hüquq ayrı-seçkilik çərçivəsində məhkəmə tərəfindən müzakirə oluna bilər.

Məsələn *Gaygusuz v. Austria*¹¹² işi Avropa Məhkəməsi 14-cü maddənin (ayrı-seçkiliyin qadağan olunması) Avstriya hökuməti tərəfindən pozulduğunu müəyyən edib, çünki, ərizəçiyə aslən Avstriyalı olmadığına görə işsizlik təqaüdünün verilməyib. Bu qərardan sonra Avstriya hökuməti etnik mənsubiyyətə əsasən işsizlik təqaüdü ilə bağlı olan qanunu ləğv edib.¹¹³ *Koua Poirrez v France*

108 Ibid.

109 *Yordanova and others v. Bulgaria* (25446/06, 24 April 2012)

110 European Roma Rights Centre (ERRC) v. Ireland, ESCR, Complaint No. 100/2013, 1 December 2015.

111 Ibid, para 69.

112 *Gaygusuz v. Austria*, 39/1995/545/631, Council of Europe: European Court of Human Rights, 23 May 1996, available at: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b6f12c.html> [accessed 20 January 2019]

113 See Resolution DH (98) 372 adopted by the Committee of Ministers on 12 November 1998.

iş i üzrə məhkəmə 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən edib, ərizəçiyə mili-yətə fransız olmadığına görə məhdud fiziki imkana görə olan sosial təqaüd ver-ilməyib, o Fransada yaşayırmış, Fransa vətəndaşını evlatlığa götürüb və məh-dud fiziki imkanlı şəxs olaraq qeydiyyatdan keçib.¹¹⁴ Bu qərardan sonra Fransa hökuməti öz qanunvericiliyində olan ayrı-seçici qeydi dəyişib. Hətta ECHR-ın qərarı Fransanın daxili məhkəmələri üçün qərar qəbul edilən zaman model olaraq istifadə olunub.¹¹⁵ Oxşar işlərin mövcud olması sosial hüququn ədalətli icra olunması yolunda tədqirə layiqdir, bərabərlik hüququnun qorunması başqa mülki və siyasi hüquqların qorunması qədər hümühüm əhəmiyyət daşıyır.

CERD komitəsinin etnik mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik edilərək sosial və iqtisadi hüquqların pozulması ilə bağlı mürakirə etdiyi iş təcrübəsinə gəldikdə isə, A. Yılmaz Dogan vs The Netherlands iş maraqlıdır, bu iş üzrə komitə etnik türkə qarşı əmək hüququnun pozulduğunu təsdiqləyib - ərizəçi başqa miqrant qadınlar kimi, xəstəliyə/hamiləliyə görə qanunla müəyyən edilmiş hüququndan yararlanaraq işə gəlmirmiş və buna görə də onun müqaviləsini uzadmayıblar.¹¹⁶

Əmək münasibətləri zamanı ayrı seçkiliyin qarşısının alınması ilə bağlı, irqçilik və dözümsüzlüklə mübarizə haqqında Avropa Şurasının komissiyası (ECRI) maraqlı izahat verib.¹¹⁷ Əmək münasibətləri zamanı etnik ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması ilə bağlı ECRI dövlətləri, müvafiq ölçülər götürməyə çağırır, eyni zamanda döv-lətlərə etnik, dini və dil fərqi olan işçilərlə münasibət qurulmasına dəstək olmaq və bu yolla irqi ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması üçün insan qaynaqları və menecme-tin işlərinin tədris və treningdən keçməsinin təmin edilməsini tövsiyyə edir. Eyni zamanda ECRI “irqi ayrı-seçkiliyi” BMT çərçivəsində olan CERD konvensindəki kimi, izah edir və ayrı-seçkiliyin bir növü olaraq etnik ayrı-seçkiliyi göstərir.¹¹⁸ əmək münasibətləri zamanı həm dövlət həm də özəl sektor ayrı-seçkiliyi aradan qaldırma öhtəliyi daşıyır, hətta işlə təmin edən başqa pozitiv addımlar atma öhtəliyidə daşıyır.

114 Koua Poirrez v France, Merits, App no 40892/98, ECHR, October, 2003.

115 Social security as a human right The protection afforded by the European Convention on Human Right, Human Rights Files No 23, Council of Europe, 2007, at 60.

116 CERD, A. Yılmaz Dogan vs The Netherlands, Communication No 1/1984, para 9.3.

117 ECRI General Policy Recommendation No 14 on combating Racism and Racial Discrimination in Employment, adopted on 22 June, 2012.

118 ECRI General Policy Recommendation No 7 on National Legislation to combat Racism and Racial Discrimination, 2017.

İşlə təmin etmə zamanı əməkdaşlığa dəstək və irqi ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması üçün ECRI mandatı altında olan subyektlər tərəfindən müvafiq ölçülərin götürülməsi nəzərdə tutulur, bu ölçülər ayrı-seçkiliyi minimuma endirməli və ya onun qarşısını almalıdır. Bura daxildir, məsələn iş ümün ehtiyac olmadan rəsmi dili bilmə tələb etmək, bu miqrant, dini və ya etnik azlıqdan olan fəhlələrin işlə təmin edilməməsi üçün bariyerdır. İşlə təmin etmə sənədlərinin etnik azlıqların dilinə tərcümə olunması pozitiv addım hesab edilir. həssas qrupların sosial və iqtisadi hüquqlarının qorunması çox həssasdır, çünki onlar onsuzda dominant qruplarla bərabər vəziyyətdə deyillər. Məhs buna görə də etnik azlıqlar üçün bu hüquqların qorunması ikiqat əhəmiyyətə malikdir, birici yanı odur ki, onlara qarşı ayrı-seçkilik olmasın və digər tərəfdən isə vahid cəmiyyətin bölünməz hissəsi olsunlar.

6. Beynəlxalq səviyyədə etnik azlıqların hüquqlarının qorunması instrumentləri/mexanizmləri

Yuxarıda qeyd olunan hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsini mümkün etmək üçün və onların sadəcə hüquqlar olaraq qalmaması üçün, adıçəkilən beynəlxalq sənədlər bu hüquqların real olaraq icra olunması üçün müdafiə mexanizmləri beynəlxalq məhkəmlər, komitələr yaradırlar. Qeyd olunan mexanizmlər, məhkəmə, kvazi məhkəmə və qeyri məhkəmə mexanizmlərinə bölünür, onlar icra sisteminin effektivliyinə görə bir-birindən müəyyən dərəcədə fərklənirlər.

BMT sistemində sonrakı kvazi-məhkəmələr mövcutdur, onların yurisdiksiyasının məcburiliyi müvafiq konvensiyalar əsasında Gürcüstan tərəfindəndə qəbul edilib:

- İnsan Hüquqları komitəsi, o, sosial və iqtisadi hüquqlar haqqında beynəlxalq paktın icrasını həyata keçirir;
- irqi ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi komitəsi;
- Uşaq hüquqlarının müdafiəsi komitəsi;
- Qadına qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi komitəsi.

Qeyd olunan mexanizmlərə əsasən, dövlətlər götürmüş olduqları öhtəliklərlə bağlı hesabatlar təqdim etmə öhtəliyi daşıyırlar, onlar eyni zamanda komitə

tərəfindən verilmiş olan tövsiyələrin icra edilməsi barəsində də hesabat təqdim etməlidirlər. Bundan əlavə hər bir komitənin fərdi münasibətləri müzakirə etmə yuristiksiyası var, dövlət tərəfindən hüquq pozuntusu törədilməsi halları müzakirə edilir və komitənin çıxardığı qərarın icra olunması məcburudur, ancaq icra olunmadığı halda məcburi icra mexanizmləri Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə olduğu kimi güclü effektdə malik deyil.

Eyni zamanda irqi ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi haqqında konvensiya çərçivəsində yaradılmış ilkin xəbərdarlıq mexanizmi diqqətə layiqdir, o, ölkədə irqi ayrı-seçkilik məsələsinin fəvqaladə vəziyyətə yaxınlaşması ilə bağlı situasiyalar diqqət yetirir. Belə hallarda konvensiyanın pozulmasına cavab olaraq komitə fəvqaladə ölçülər götürür.

Yuxarıda qeyd olunan mexanizmlərdən əlavə BMT çərçivəsində qeyri-məhkəmə tipli xüsusi prosedurlar var, onlarda öz nöbətində fərqli tipli hüquqların icra olunmasının monitorinqini aparırlar, eyni zamanda etnik azlıqların hüquqlarının müdafiə olunmasının monitorinqində. Bütün relevant xüsusi mexanizmlərdir:

- **Azlıqların hüquqları üzrə müstəqil ekspert:** onun mandatı 2005-ci ildən fəaliyyət göstərir və müstəqil ekspertin funksiyalarına etnik azlıqların hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə hökumətlərlə və qeyri hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıq etmək, münasibət və daloq qurmaq daxildir. Fərqli mənbələrdən qəbul edilmiş olduğu məlumatlar əsasında ekspert hökumət qarşısında müəyyən problemlə məsləhət qaldıra bilər və onların icra olunması üçün tövsiyələr verə bilər;
- **Universal dövrü icmal** – BMT insan hüquqları şurasının 2006-cı ildə qəbul etdiyi qətnamə əsasında insan hüquqlarının müdafiə edilməsini monitorinq etmək üçün universal dövrü icmal aparır, bura etnik azlıqların hüquqlarının müdafiəsi məsələsində daxildir.

BMT-dən əlavə Gürcüstan etnik azlıqların hüquqlarının müdafiə olunmasının monitorinqi üçün istifadə olunan Avropa Şurası çərçivəsində mövcud olan mexanizmləri də qəbul edir. Ən mühüm mexanizmlərdən birində **Avropa İnsan Haqları məhkəməsidir**, bu insan hüquqları və azlıqları haqqında Avropa konvensiyasının əsas icra edici orqanıdır.

Bundan əlavə yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Avropa Şurasının etnik azlıqların hüquqlarının müdafiəsi haqqında çərçivə konvensiya ən mühüm xüsusi hüquqi

sənətdir, burada etnik azlıqların hüquqları məsələsi detallı şəkildə qeyd edilib. Qeyd olunan konvensiyanın icrasının monitorinqini Avropa Şurasının nazirlər kabineti aparır, üzv ölkələrdə eyni zamanda Gürcüstanda da etnik azlıqların hüquqi vəziyyətini dövrü hesabatlar hazırlama və tövsiyələr vermə yolu ilə yoxlayır. Eyni zamanda çərçivə konvensiya ilə təmin edilən hüquqlar Avropa İnsan Haqları məhkəməsi tərəfindən tez-tez izah edildiyinə görə, bu mexanizm çərçivə konvensiya ilə nəzərdə tutulan hüquqların pozulması zamanı uyğun hesab edilir.

Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT) milli azlıqların ali komissarı insitu da qeyd edilməlidir. Ali komissarın mandatı qeyri-məhkəmə institutuna aiddir, tövsiyələr vermə nəzərdə tutur və etnik azlıqların hüquqlarının qorunması üçün beynəlxalq standartlar müəyyən edir. Komissar tərəfindən verilən tövsiyələrin dövlətlər tərəfindən məcburi icra olunması öhtəliyinin olmamasına baxmayaraq, bu tövsiyələr birnöv “yumşaq hüquq” hesab edilir, beynəlxalq müdafiə standartları müəyyənləşdirir və dövlətləri milli səviyyədə mövcud olan hüquqi vəziyyəti bu standartlara uyğunlaşdırmağa çağırır.

7. İstifadə olunan ədəbiyyat

7.1. BMT

- İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1965-ci il konvensiyası
- Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktı
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktı
- Human Rights Committee, CCPR General Comment No. 23: Article 27 on Rights of Minorities, 8 April 1994, CCPR/C/21/Rev.1/Add.5.
- Human Rights Committee, CCPR General comment No. 25: Article 25 on right to participate in public affairs, 12 July 1996, CCPR/C/21/Rev.1/Add.7.
- UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights, 2 July 2009, E/C.12/GC/20.
- UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General comment no. 21, Right of everyone to take part in cultural life, 21 December 2009, E/C.12/GC/21.
- UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment no 13: Article 13 on the Right to Education, 8 December 1999, E/C.12/1999/10.
- Preliminary Report of the UN Special Rapporteur on Education, 13 January 1999, E/CN.4/1999/49.
- OHCHR, Minority Rights: International Standards and guidance for implementation, 2010.

7.2. Avropa Şurası

- Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiya
- Avropa Şurasının çərçivə konvensiyasının izahı vərəqəsi
- Avropa Şurasının İnsan Hüquqları və Azadlıqları Konvensiyası
- Çərçivə konvensiyanın məşvərətçi komitəsinin birinci tematik rəyi təhsil haqqında, 2006.

- Çərçivə konvensiyanın məşvərətçi komitəsinin ikinci tematik rəyi iştirakçılıq hüququ haqqında, 2008.
- Çərçivə konvensiyanın məşvərətçi komitəsinin üçüncü tematik rəyi dil hüquqları haqqında, 2012.
- Çərçivə konvensiyanın məşvərətçi komitəsinin dördüncü tematik rəyi çərçivə konvensiyanın istifadə sahələri haqqında, 2016.
- Məşvərətçi komitənin sonrakı ölkələr üzrə birinci düşüncələr toplusu: Azərbaycan, Kosovo, Moldova, Danimarka, Finladiya, Norveç, Gürcüstan, Kipr, Bosniya-Hersoqovina.
- Məşvərətçi komitənin sonrakı ölkələr üzrə ikinci düşüncələr toplusu: Rumıniya, Rusiya Federasiyası, Azərbaycan, Bolqarıstan, Xarvatiya, Kosovo, Norveç, Serbiya, Gürcüstan.
- Məşvərətçi komitənin sonrakı ölkələr üzrə üçüncü düşüncələr toplusu: Bolqarıstan, Azərbaycan, Estoniya, Bolqarıstan, Rusiya, Azərbaycan.
- Məşvərətçi komitənin sonrakı ölkələr üzrə dördüncü düşüncələr toplusu: Makedoniya, Gürcüstan.
- European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Report on non-citizens and minority rights, 69th Plenary Session, 2006.
- Minority Rights under European Convention on Human Rights, Pamphlet No 7, available at: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuideMinorities7en.pdf> (last visited 28.11.2018).
- CoE Parliamentary Assembly, recommendation 1255 (1995), Protection of the rights of national minorities, available here: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?-fileid=15289&lang=en> (last visited 15.11.2018).
- Handbook on European Anti-discrimination law, European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, 2018.
- CoE, Research Paper, Cultural Rights in the case-law of European Court of Human Rights, 2011.
- ECRI General Policy Recommendation No. 10 on Combating Racism and Racial Discrimination in and Through School Education, Adopted on 15 December, 2006.

- ECRI General Policy Recommendation No.11 on Combating racism and racial discrimination in policing, adopted on 29 June 2007.
- ECRI General Policy Recommendation No. 10 on Combating Racism and Racial Discrimination in and Through School Education, Adopted on 15 December, 2006.
- ECRI General Policy Recommendation No 14 on combating Racism and Racial Discrimination in Employment, adopted on 22 June, 2012.
- ECRI General Policy Recommendation No 7 on National Legislation to combat Racism and Racial Discrimination, 2017.
- Research paper, Cultural Rights in the case law of European Court of Human Rights, Council of Europe, 2017
- Commissioner for Human Rights, Report on Human Rights Situation of the Roma, Sinti and Travellers in Europe, 15 February 2006
- Resolution DH (98) 372 adopted by the Committee of Ministers on 12 November 1998.

7.3. ATƏT

- Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (ATƏT) etnik azlıqların ictimai həyatda aktiv iştirakı haqqında Lund tövsiyələri, 1999.
- Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (ATƏT) etnik azlıqların dil hüquqları haqqında Oslo tövsiyələri, 1998.

7.4. Məhkəmə təcrübəsi

- Sandra Lavleis Kanadaya qarşı, məktub 24/1977, İnsan Hüquqları Komitəsinin hesabatında, GAOR, əlavə N40 (A/36/40).
- Məktub N 511/1992, İnsan Hüquqları Komitəsinin hesabatında, cild II, əlavə N 40(A/50/60).
- Apirana Mahuika və başqaları Zelandiyaya qarşı, məktub N547/1993, İnsan Hüquqları Komitəsinin hesabatında, II ild, BMT sənədi A/56/40.
- S. I. D. et al. vs Bulgaria, Communication No. 1926/2010, 21 July 2014, CCPR/C/111/D/1926/2010

- John Ballantyne and Elithabez Davidson and Gorton McIntyre vs Canada, Communication Nos 359/1989 and 385/1989, Human Rights Committee, 47th session, views adopted on 31 March 1993.
- Communication No. 1621/2007 Leonid Raihman v. Latvia, Human Rights Committee UN Doc. CCPR/C/100/D/1621/2007 (2010).
- A. Yilmaz Dogan vs The Netherlands, CERD, Communication No 1/1984.
- Timishev v. Russia, Application nos 55762/00 and 55974/00, Judgment, ECtHR, 13 December 2005.
- Yordanova and others v. Bulgaria, Application no 25446/06, Judgment, ECtHR, 24 April 2012.
- Chapman v. the United Kingdom, Application no. 27238/95, Judgment, ECtHR judgment, 2001.
- Koua Poirrez v France, Merits, App no 40892/98, ECHR, October, 2003.
- Yordanova and Others v. Bulgaria, (Application no. 25446/06), Judgment, FINAL, 24 September, 2012;
- Bagdonavicius and Others v. Russia Bagdonavicius and Others v. Russia, Application No.19841/06, 11 October, 2016
- Winterstein and Others v. France, Application no. 27013/07, Judgment, ECtHR, 17 October, 2013
- Z.H. and R.H. v. Switzerland Application no. 60119/12, Judgment, ECtHR, 8 December 2015.
- Tourkiki Enosi Xanthis and Others v. Greece, Application no. 34144/05, Judgment, ECHR, 2008.
- Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina, Applications nos. 27996/06 and 34836/06, Grand Chamber, ECHR 22 December, 2009.
- Zornić v. Bosnia and Herzegovina, Application no. 3681/06, Judgment, ECHR, 15 July, 2014.
- Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria, Applications nos. 29221/95 and 29225/95, ECHR, 2002.
- Gorzelik & others v. Poland, Application No. 44158/98, ECHR, 2004.
- Ulusoy and Others v. Turkey, Application no. 52709/99, ECHR, 2007;
- Association Ekin Vs. France, Application no 39288/98, Judgment, ECtHR, 17 July 2001

- Case relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium, ECtHR, (merits), 23 July 1968, § 3, Series A no. 6.
- Cyprus vs. Turkey, Judgment (Grand Chamber) ECtHR, 10 May 2001.
- Leila Sahin v. Turkey, Application no. 44774/98, ECHR, 10 November 2005.
- Hasan and Eylem Zengin v. Turkey, application no 1448/04, ECHR 2007;
- Mansur Yalçın and Others v. Turkey, Application no 21163/11, ECHR, 2014;
- Folgerø and Others v. Norway, application no:15472/02. Judgment ECHR, 2007
- European Roma Rights Centre (ERRC) v. Ireland, Complaint No. 100/2013, ECSR, 1 December 2015.

7.5. Başqa ədəbiyyat

- Tadeusz Jasudowicz, Some Legal Aspects of the Protection of Minority Rights in Europe in Arie Bloed and Wilco de Jonge (eds), Legal Aspects of a New European Infrastructure (1992).
- David Wippman, The Evolution and Implementation of Minority Rights, 66 Fordham L. Rev. 597 (1997)
- Francesco Capotorti, The Protection of Minorities under Multilateral Agreements on Human Rights in The Italian Yearbook of International Law, 1976;
- Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, Geneva UN Center for Human Rights, UN Doc E/CN.4/Sub.2/384/Add.
- Kirsten Porter, The Realization of National Minority Rights, 4 Macquarie Law Journal, 2003
- Susanna Marcini, and Bruno de Witte, Language rights as Cultural Rights, European Perspective. 2008
- Social Security as Human Right, The protection afforded by the European Convention on Human Rights,
- Human Rights files No 23, Council of Europe Publication, 2007.
- ECMI handbook, Participatory Mechanisms for national minorities, December, 2015